

Filosofisk Tidskrift

ÅRGÅNG 9

NUMMER 2

1988

ANNA-KARIN MALMSTRÖM

Metaforer

INGMAR PERSSON

*Döden som kronisk med-
vetlöshet*

INGVAR JOHANSSON

*Stäng av respiratorn,
Hermerén!*

GÖRAN HERMERÉN

Döden och definitionerna

HANS INGVAR ROTH

*Det ograderbara människo-
värdet*

FILOSOFISK TIDSKRIFT NR 2 · 1988 · ÅRGÅNG 9

<i>Anna-Karin Malmström</i>	Metaforer	1
<i>Ingmar Persson</i>	Döden som kronisk medvetlöshet	17
<i>Ingvar Johansson</i>	Stäng av respiratorn, Hermerén!	29
<i>Göran Hermerén</i>	Döden och definitionerna	39
<i>Hans Ingvar Roth</i>	Det ograderbara människovärdet	46
	Notiser	

Filosofisk tidskrift utges av Stiftelsen Filosofisk tidskrift och Bokförlaget Thales

Filosofisk tidskrift har som syfte att bidra till en allsidig och fruktbar diskussion av filosofiska problem, samt att på ett lättfattligt sätt informera om aktuell filosofisk forskning. Den vänder sig inte enbart till fackfilosofer, utan vill framför allt nå en bredare läsekrets av filosofiskt intresserade personer.

Tidskriften står öppen för olika filosofiska riktningar, men den vill undvika bidrag som man inte kan tillgodogöra sig utan speciella förkunskaper eller tekniska färdigheter. Utöver längre artiklar på omkring 10—25 sidor, tar tidskriften gärna emot även kortare bidrag och inlägg av notiskaraktär.

Redaktör och ansvarig utgivare: Lars Bergström

Redaktionskommitté: Aant Elzinga (Göteborg), Göran Hermerén (Lund), Göran Lantz (Uppsala), Sven-Erik Liedman (Göteborg), Åke Löfgren (Karlstad), Giuliano Pontara (Stockholm), Dag Prawitz (Stockholm) och Dag Westerstål (Göteborg)

Produktion, prenumerationer och annonser: Bokförlaget Thales, Box 50034, 104 05 Stockholm, redaktionssekreterare Astrid Thorsson, tel 08 162816, 08 7686512 (bost)

Prenumeration: Tidskriften kommer ut med 4 nummer/år (februari, april, september och november), pris SEK 100:—, lösnummer SEK 30:—/ex, postgiro 507991 - 8 Filosofisk tidskrift

Annonspriser: 1/1-sida SEK 250:—, 1/2-sida SEK 150:—, 1/4-sida SEK 100:—

Upplaga: 1 000 ex/nummer

Satt av EKEN fotosats, Täby

Tryckt hos Akademytryck AB, Edsbruk 1988

Anna-Karin Malmström

Metaforer

”Min ångest är en risig skog”

”Jag vet inte om jag är en cirkel utan medelpunkt”

”Tiden snöar från trädet”

”Trädet är utan himmel”

”Hus på branten övervakar
vattenfallets vita oxar”

”Om nätterna kliver det stora vattnets sus
upp kring ön, där jag befinner mig”

”Solen vilar sitt sjuka huvud
träden har blålila skuggor under ögonen”

”I utkanten av mitt liv
har du din givna plats, min vän
som älskare en minor classic rentav”

Att det i dessa poetiska brottstycken förekommer metaforer är de flesta läsare ense om. Men vad är egentligen en metafor? Vad är det som utmärker metaforer? På vad sätt skiljer sig metaforer från liknelser och symboler? Varför använder vi metaforer? Finns det en metaforik gemensam för alla kulturer? Vad sker då vi skapar respektive tolkar metaforer?

Dessa och närliggande frågeställningar har diskuterats av litteraturvetare, filosofer, lingvister och andra. Somligt i denna diskussion är inte intressant då man behandlar metaforer i poesi. Men det finns en hel del bidrag som alldeles tydligt har relevans för litteraturen.

Några av de intressantare inläggen från analytiskt-filosofiskt håll under senare tid har kommit från Monroe Beardsley, Max Black och John R Searle. Av dessa är Beardsleys teori starkast relaterad till den litterära metaforiken. Men även Blacks och Searles bidrag är intressanta i detta

sammanhang. Även om dessa filosofer ofta tar avstampet i en diskussion om metaforer i dagligt tal diskuterar de också poesins metaforer och menar att deras resultat även är relevanta för metaforer i dikt. Min avsikt är här att sammanfatta och diskutera några av de centrala idéerna i dessa inlägg och se i vilken utsträckning de är tillämpbara på poesins metaforer.

1. Metaforens struktur

En idé, som finns hos både Beardsley och Black, är att metaforen har en viss allmän struktur. I en metafor finns (åtminstone) två komponenter, av vilka den ena på något sätt modifierar eller karaktäriserar den andra. Enligt t ex Beardsley är en metafor alltid en attribution, där vi kan urskilja ett subjekt och en modifierator. Subjektet betecknar alltid en klass av fenomen och utgör metaforens sakled. Modifieratorn karaktäriserar närmare det som subjektet betecknar och är bildledet i metaforen. Så är "metafysiska gator" (Beardsleys exempel, hämtat från en dikt av Wallace Stevens) en metafor, där "gator" betecknar och i viss mån karaktäriserar en klass och "metafysiska" modifierar denna karaktärisering. På ungefär motsvarande sätt talar Black om det primära och det sekundära subjektet i en metafor.

Idén om metaforens allmänna struktur innehåller som synes lite olika aspekter.

En sådan är tanken på ett sakled och ett bildled, något som jag senare ska återkomma till.

En annan aspekt är talet om metaforen som en attribution. Det för tankarna till metaforens syntaktiska struktur och Beardsleys exempel är ju en attribution i rent syntaktisk mening.

Beardsley menar dock inte att varje metafor måste ha denna syntaktiska uppbyggnad. Därtill är han alltför medveten om att metaforer i dagligt tal såväl som i poesi kan ha varierande utseende. En metafor kan ju också vara en sats av subjekt-predikatmodell som t ex "Gatorna är metafysiska" eller Lagerkvists "Min ångest är en risig skog". Den kan vara en genitivkonstruktion — Tranströmers "vattenfallets vita oxar" — eller en fras i vilken ett adverbialt uttryck ingår — "Han skrek tyst". Metaforen kan även vara en sats, där en viss relation säges råda mellan två (eller flera) fenomen — som i Runefelts "Om nätterna kliver det stora vattnets sus — upp kring ön, där jag befinner mig".

Även om Beardsley inte nämner alla dessa varianter skulle han säkert

godkänna dem som metaforer. Beardsleys idé om metaforen som en attribution ska alltså inte förstås rent syntaktiskt. Det väsentliga är att något karaktäriserar något. Det kan vara en egenskap eller vissa egenskaper som prediceras om något. Men det kan också vara en relation, som får karaktärisera sina relata.

Förstår vi "attribution" i denna ganska vida mening verkar Beardsleys idé om metaforen som en attribution rimlig. Den är uppenbarligen också tillämpbar på våra poetiska metaforer, även om den kanske inte säger allt om det kognitiva element som tycks finnas i varje metafor.

Däremot är det inte träffande att som Beardsley säga att subjektet i en metafor alltid måste denotera en klass. Citatet från t ex Runefelt talar mot det. "Om nätterna kliver det stora vattnets sus — upp kring ön, där jag befinner mig" utgör en strof i dikten *Augustigräs*. Varken "det stora vattnets sus" eller "ön" denoterar några klasser av fenomen. Den naturliga läsningen är tvärtom att det är ett bestämt vattens sus, en bestämd ö — i den fiktiva värld, som diktaren skapar — som åsyftas.

De relationella metaforerna har uppmärksammats av Searle. Han menar att den syntaktiskt och semantiskt enklaste metaforen är av subjekt-predikatmodell och har den schematiska formen "S är P". Mer komplicerade är däremot de relationella metaforerna. Dit hör vanliga, vardagliga uttrycksätt som "Sam slukar böcker" och "Skeppet plöjde havet". De har snarare formen "S P-relation S'".

Mer komplicerade till sin struktur är också de blandade metaforerna, i vilka en metafor ingår som en komponent i en annan. De förekommer ju i dagligt tal, såväl som i poesi. Ronald Reagans "The State ship is sailing the wrong way down a one way street" är ett acceptabelt exempel. Den litterära metaforiken är dock ofta mer suggestiv. I de Tranströmerska raderna "Hus på branten övervakar — vattenfallets vita oxar" är "vattenfallets vita oxar" en metafor, som i sin tur är en komponent i en annan metafor. I Searles schematiska modell kan "vattenfallets vita oxar" stå för S' i en metafor av formen "S P-relation S'".

2. Metaforen som motsägelse eller missbruk av språket

En tanke som diskuterats är huruvida metaforen — om den tas bokstavligt — måste innebära en motsägelse eller ett felaktigt språkbruk. Idén lanserades tidigt av Beardsley men har senare avisats av Black och Searle.

Enligt Beardsley får en metafor — på det bokstavliga eller som

Beardsley säger primära meningsplanet — en mer eller mindre konstig innebörd. Konstigheten är antingen av logisk eller språklig natur. I första fallet får vi en indirekt motsägelse, i andra fallet ett missbruk av språket, dvs ett uttryck används på ett sätt som strider mot förutsättningarna för uttryckets korrekta användning. Ett exempel på det första är "metafysiska gator". Att säga att gator är metafysiska är indirekt självmotsägande eftersom gator definitionsenligt är fysiska, inte metafysiska. Som exempel på det andra tar Beardsley D H Lawrences metafor "veckla ut månens mening". Den innebär snarare en språklig egendomlighet. Man bryter mot förutsättningarna för ordens korrekta bruk. Användningen av "veckla ut" förutsätter att vad som vecklas ut är av fysiskt material. Men här sägs att en mening vecklas ut.

För Beardsley blir alltså egendomligheten i ordsammanställningen ett *allmänt kännetecken* på metaforer. Samtidigt *förklarar* denna omständighet att vi tvingas ge ordkombinationen en annan mening.

Hur stämmer denna idé på våra poetiska metaforer? Ja, tagna bokstavligt är ordsammanställningar som "vattenfallets vita oxar" liksom Lindegrens "Jag vet inte om jag är en cirkel utan medelpunkt" egendomliga och egendomligheten tvingar oss att associera kring ordens innebörd för att finna den metaforiska meningen. Samma sak verkar gälla flertalet litterära metaforer. Men kan denna iakttagelse verkligen generaliseras?

Black och Searle vill bestrida det. De menar att det finns flera olika kriterier på att vi har att göra med en metafor.

Ofta är det så, säger t ex Black, att uttrycket blir falskt om det tas bokstavligt. Men det kan också vara så att uttrycket blir banalt, dvs trivialt sant eller helt utan poäng. Någon kan t ex säga om en person som faktiskt bor i ett glashus: "Han bor verkligen i ett glashus" och jag förstår att det är fråga om en metafor. Bokstavligt uppfattat beskriver nämligen yttrandet ett banalt faktum, som vi båda känner till, och situationen är dessutom den att vi diskuterar den omtalades utsatta situation på jobbet. Därför förstår jag att yttrandet ska tas bildligt. Beardsleys kriterium fångar inte heller in negationer av metaforer, menar Black. Någon säger: "Människan är en varg" men du opponerar dig och säger: "Nej, nej, människan är inte en varg". Ditt yttrande är ju också metaforiskt. Ändå innehåller det inte någon motsägelse eller innebär någon språklig egendomlighet.

Blacks resonemang verkar övertygande. Även om han här bara exemplifierar med vardagliga samtalsituationer är det säkert också

möjligt att finna motsvarande exempel på poesins område. Våldförande oss på den Lagerkvistska metaforen kan vi ju skriva "Min ångest är inte en risig skog" och vårt språkbruk är fortfarande metaforiskt.

Beardsleys idé om motsägelsen eller det felaktiga språkbruket som ett generellt kriterium måste alltså avvisas. (En passant kunde det vara frestande att lansera ett annat kriterium med utgångspunkt från Blacks resonemang. Om vi från meningen *hos* ett yttrande skiljer meningen *med* yttrandet eller yttrandets *poäng* — som kan vara mer eller mindre antydd — skulle vi kunna säga så här: Om yttrandet saknar poäng då det tas bokstavligt i den givna situationen så är det ett kännetecken på att yttrandet är metaforiskt. Att detta dock inte duger som generellt kriterium på just metaforer är lätt att inse. Det uppfylls även av sådant tal som inte alls är bildligt, t ex ironiska yttranden.)

En förklaring till att Beardsley fastnat för detta kriterium är naturligtvis att många metaforer uppvisar de kännetecken han talar om. Med förkärlek hämtar han exempel från poesins område och där tycks ju kriteriet ofta vara användbart. De poetiska metaforerna är gärna vad filosofer brukar kalla "vitala", "goda" eller "starka" metaforer. Sådana metaforer har alltid ett visst mått av suggestivitet. De har en förmåga att antyda fler, nya, mer sammansatta samband, föreställningar och bilder än svaga metaforer. De ger en större frihet åt våra associationer. Den omständigheten att metaforen — om den tas bokstavligt — uttrycker något motsägelsefullt eller empiriskt orimligt och bjuder på en oväntad eller egendomlig ordkombination tycks öka dess suggestivitet.

För att återvända till Tranströmer och Lindegren: Härrör inte mycket av suggestiviteten i "vattenfallets vita oxar" från det faktum att ord-sammanställningen är så oväntad, egendomlig och från den orimlighet uttrycket syftar på om det tas bokstavligt? Beror inte det suggestiva i Lindegrens metafor delvis på det överraskande i konstellationen "jag är en cirkel utan medelpunkt" och egendomligheten i att jag (en människa) säges vara en cirkel utan medelpunkt (något som inte kan finnas, något motsägelsefullt, otänkbart)? Jämför dessa metaforer med svagare metaforer som "Sam är en jätte" eller "timmarna kröp fram"! De saknar nästan helt suggestivitet och erbjuder inte heller något språkligt egendomligt eller överraskande. Den metaforiska meningen är här på väg att institutionaliseras eller — med en Mats Furbergsk metafor — "förvedas". (Vissa metafor-teoretiker skulle säga att uttrycken inte längre är metaforer — något som väl illustrerar den vaghet som vidlåder metaforbegreppet.)

3. Sakled och bildled

En vanlig uppfattning är att en metafor har ett sakled och ett bildled. En komponent ska, menar man, tas bokstavligt medan en annan komponent ska tas bildligt. Beardsley och Black verkar dela denna syn. Enligt t ex Black är det primära subjektet sakled medan det sekundära subjektet är bildled. I metaforen "Äktenskapet är ett nollsummespel" ska "äktenskapet" uppfattas med sin vanliga referens. Resten är det sekundära subjektet, som ska tas bildligt och till vilket är knutet ett system av egenskaper som vi associerar till då vi tolkar metaforen.

Tanken på ett sakled och ett bildled är emellertid inte invändningsfri. Den har kritiserats av Searle. Han menar att den bygger på en föreställning om att varje metaforisk användning av språket måste omges av en språklig kontext, som inte ska tas bildligt. Men så är inte alls fallet, säger Searle och pekar på en typ av blandade metaforer som kan förekomma i vanliga samtalsituationer.

Om vi t ex säger "Sally är en isbit" så refererar vi ju bokstavligen till Sally. Men vi kan om vi vill hänvisa till Sally med "de dåliga nyheterna" och säga "De dåliga nyheterna är en isbit". Om någon ändå skulle vilja envisas med att "är" här fortfarande ska tas bokstavligt så har Searle ett svar även på detta. Man kan vilja uttrycka att Sally undergått en dramatisk förändring och säga: "De dåliga nyheterna frös till en isbit". I denna metafor finns det inget led som ska tas bokstavligt. I Searles talaktsteoretiska terminologi: För varje ord gäller att yttrandemeningen skiljer sig från den bokstavliga ordmeningen. Sådana metaforer kan kanske tyckas oestetiska, tillägger Searle, men de är trots allt metaforer.

Searles kritik verkar träffande. Om kravet på ett sakled ska tolkas som ett krav på att (åtminstone) ett led i metaforen ska tas bokstavligt — och det är såvitt jag förstår en någorlunda klar och begriplig tolkning — så har Searle gett ett talande motexempel. I den Searleska metaforen finns inget sakled.

Bakom kravet på ett sakled ligger, tror jag, en föreställning om att ett sakled måste finnas ty annars skulle vi inte kunna förstå eller tolka en metafor. Men, givet att vi är införstådda med Sallys egenskaper, är det tydligt att vi kan förstå Searles metafor trots att den inte innehåller något sådant led. Vi begriper också genast att vi har att göra med bildligt tal. Yttrandet blir ju, om det tas bokstavligt, absurt. Här äger Beardsleys kriterium sin tillämpning.

Att vi kan förstå en metafor trots att det inte finns något sakled inne-

bär naturligtvis inte att den vanliga, konventionella meningen hos de ingående orden är irrelevant för vår förståelse. Det är den inte. Den metaforiska meningen utvinnes ju, som åtskilliga metafor-teoretiker framhållit, åtminstone delvis ur ordens standardmening. Vi tolkar Searles metafor genom att utgå från ordens vanliga innebörd.

Men låt oss så ställa den centrala frågan: Vilken tillämpbarhet har idén om ett sakled och ett bildled på poesins metaforer?

I Tranströmers naturlyriska rader borde "vattenfallets" vara sakledet i metaforen "vattenfallets vita oxar" och "hus på branten" sakledet i den blandade metaforen. Likaså skulle vi väl säga att "min ångest" är sakledet medan resten är bildledet i "Min ångest är en risig skog". Det verkar rimligt att säga att "Min ångest" ska tas bokstavligt eftersom uttrycket syftar på *den talandes* ångest, låt vara att det är den *i dikten* talandes ångest.

Dikotomin sakled—bildled äger alltså sin tillämpning även på metaforer i poesi. Men är situationen alltid så okomplicerad?

Låt oss betrakta Ramnefalks metafor "Solen vilar sitt sjuka huvud" och Lindegrens "Trädet är utan himmel".

I Ramnefalks metafor förefaller "solen" vara sakled och resten bildled. Det skulle innebära att "solen" bör uppfattas med sin vanliga referens. Innebär inte det att metaforen blir en ren naturbeskrivning? Men är den det?

Det problematiska och spännande med metaforer i lyrik är att den bildliga meningen ofta är svår att utvinna. Dikt försöker ofta fånga en känsla eller en sinnesstämning. Den gör det inte genom att tala i klartext utan genom att med hjälp av en rad subtila medel antyda. Metaforen kan dessutom oftast inte ses i sitt isolat. För att få ett hum om den metaforiska innebörden måste vi betrakta metaforen i sitt sammanhang, i strofen, i dikten som helhet.

Ramnefalks dikt, som ingår i samlingen *Levnadskonster*, lyder i sin helhet:

Solen vilar sitt sjuka huvud
träden har blålila skuggor under ögonen
Solen vänder sig tung och blek
kräks ut lite visset solsken
Bergen står så stilla
som på begravning.

Dikten fångar en känsla. Bildspråket ger läsaren associationer till trött uppgivenhet, leda, kanske sorg. Men dikten antyder också ett rent fy-

siskt tillstånd. Orden pekar ut ett tillstånd av matthet, obehagliga förnimmelser, kanske sjukdom. Läsaren anar en sjuk och deprimerad människa, som utvakad och trött vilar sig.

Med en sådan helhetssyn på dikten verkar det rimligt att säga att metaforerna inte bara är naturbeskrivningar i vanlig mening. De beskriver naturen *subjektivt* uppfattad. Solen, träden *förmänskligas* och det som metaforerna antyder är en mänsklig belägenhet.

Skulle vi ändå säga att "solen" bör tas bokstavligt, med sin vanliga referens? Kanske skulle vi göra det eftersom metaforerna beskriver en — visserligen förmänskligad — natur.

Läget är mer problematiskt om vi betraktar Lindegrens metafor "trädet är utan himmel". Den finner man i dikten *Snöflöjt*, som enligt Carola Hermelins fina analys inte bara återskapar den åldrade författarens barndomsminnen utan också tecknar ett symboliskt landskap. Dikten fångar ett sammansatt själstillstånd av dödslängtan och döds-skräck. Den ger uttryck åt en avtagande livskraft och en slutlig upplösning av verkligheten och jaget.

I den metafor jag utvalt har trädet inte längre något att sträcka sig mot. Nu är ju trädet en uråldrig symbol för livet och livskraften och metaforen kan sägas uttrycka hur livet inte längre har någon mening och livskraften inte något mål. Men trädet är också trädet i skapelsemyten, kunskapens träd. Metaforen blir då även ett uttryck för hur det intellektuella skapandet upplevs som alltmer meningslöst. Trädsymboliken är genomgående i dikten och det finns en mängd andra bildliga uttryck som förstärker denna tolkning. (Jag återkommer till detta.)

Även i denna dikt beskriver metaforerna ett landskap — men ett starkt symboliskt landskap. I vår metafor syftar visserligen "trädet" på trädet i detta landskap. Men trädet är en *symbol* och till det är därmed knutet en mängd begrepp och föreställningar. Trädet är här inte bara en vedväxt med genomgående huvudstam, samt rot och krona.

Kan vi då säga att "trädet" i denna metafor är sakled, att detta ord här bör tas bokstavligt, med sin gängse referens?

Svaret på denna fråga tycks mig inte självklart. Hur vi besvarar den synes bero på vår uppfattning om symbolers natur, speciellt om förhållandet mellan symbolen och det symboliserade, och om detta finns det ju olika teorier. Mitt tentativa svar skulle dock vara att om man strikt skiljer mellan det som symboliserar och det som symboliseras så är det rimligt att säga att "trädet" har sin vanliga referens. Om man däremot vill identifiera dessa saker eller anser att de på något sätt sammansmäl-

ter då blir påståendet att ordet har sin gängse referens genast mindre rimligt.

4. Metaforisk association

Det är endast i kraft av att vi kan utföra vissa associationer som vi kan förstå en metafor. På samma sätt förutsätter skapandet av metaforer att metaforskaren utnyttjar vissa associationsbanor. Om detta är Beardsley, Black och Searle ense.

Enligt t ex Black är ett system av egenskaper eller påståenden knutet till det sekundära subjektet i en metafor. När vi förstår en metafor associerar vi till detta system och ser efter vilka egenskaper eller påståenden som kan passa in på det primära subjektet. På motsvarande sätt kan metaforskaren genom att utnyttja sådana associationsbanor utvälja och betona vissa egenskaper hos det primära subjektet och ibland få oss att se likheter och samband som vi tidigare inte sett.

Beardsley och Black försöker dock inte närmare utforska dessa associationer. En som dristat sig till det är emellertid Searle, som menar att den verkligt intressanta frågan är att försöka klargöra hur associationen går till. Att likheter spelar stor roll håller Searle med om, men vilka principer mer exakt grundar sig metaforisk association på?

Schematiskt formulerar Searle problemet så här: Då vi förstår eller tolkar en metafor av typen "S är P" associerar vi till vissa egenskaper R som kan tilläggas S och vi kommer fram till parafrasen "S är R". Vilka är nu de principer som förklarar associationen från P till R? Ja, Searles två första principer är helt enkelt:

1. Saker som är P är definitionsenligt R.

2. Saker som är P är kontingent R. R är en framträdande och välkänd egenskap hos det som P refererar till.

När vi t ex säger "Sam är en jätte" och menar "Sam är stor" använder vi, säger Searle, den första principen eftersom jättar definitionsenligt är stora. Men om vi säger "Sam är en gris" och menar "Sam är glupsk och smutsig" gör vi bruk av den andra principen, ty glupskhet och smutsighet är vanliga egenskaper hos grisar. — Searles tredje princip är något mer sofistikerad:

3. Saker som är P sägs eller tros ofta vara R, även om vi alla vet att R är falsk om P.

Du kan säga "Richard är en gorilla" och jag förstår att du menar att han är elak och våldsam. Metaforen fungerar, säger Searle, eftersom vi

har en benägenhet att associera från gorilla till elakhet och våldsamhet, en benägenhet som dock beror på traditionella fördomar om gorillor. Gorillor är nämligen inte alls elaka och våldsamma till sin natur. — De följande tre principerna lyder:

4. Saker som är P är inte R, inte heller liknar de R eller tros vara R. Men det är ett faktum att vi helt enkelt uppfattar ett samband mellan P och R så att vi associerar P med R. Att vi gör så kan vara kulturellt betingat eller bero på vår natur.

Metaforer som fungerar i kraft av denna princip är enligt Searle "Sally är en isbit", "timmarna kröp fram", "Mary är söt" och "John är bitter".

5. Saker som är P liknar inte R och tros inte heller likna R men situationen att vara P liknar situationen att vara R.

Searles exempel är att jag säger till någon som fått hög befordran "Du har blivit aristokrat". Associationen bygger på en likhet mellan situationer eftersom din nya situation liknar aristokratens.

6. P och R har ibland samma eller liknande innebörd men en av dem, vanligen P, har begränsad tillämpning och kan bokstavligen inte tillämpas på S.

Det exempel Searle anför här baserar sig på att det engelska ordet "addled" (skämd), som normalt används om ägg, också kan användas om parlamentet. En svensk motsvarighet skulle vara då vi säger "Politiken är rutten".

Det resonemang som Searle rubricerat som sin sjunde princip är enligt honom själv ingen separat princip. Han påpekar bara här att de tidigare principerna kan tillämpas på relationella metaforer av typen "Skeppet plöjde havet". Vi går då från "S P-relation S" till "S R-relation S". Den första "delprincipen" skulle då bli: P-relationer är definitionsenligt R-relationer.

Searles sista princip rör metonymi och synekdoke. Ett exempel på det förra är då vi talar om den verkställande makten i USA som "Vita huset", ett exempel på det senare är då vi ber någon om hjälp genom att säga "Låna mig din hand". Associationen från P till R grundar sig, säger Searle, på att något inrymmer, innehåller eller är en del av något annat, och det är en terminologisk fråga om man betraktar detta som specialfall av metaforer eller som sui generis. Eftersom principerna för metaforisk association ändå är så varierande menar Searle att vi gärna kan se detta som en slags metafor och i så fall få vi ytterligare en princip.

Searles ambition att säga något om metaforisk association är lovvärd

men resultatet är, tycker jag, ganska magert. Hans exempel är hämtade från vardagsspråket, vilket i och för sig är naturligt från ett talaktsteoretiskt perspektiv. Men metaforerna är strukturellt enkla och "svaga". Detta innebär vissa faror: Hans principer riskerar att handla om sådant som vi redan visste och de visar sig otillräckliga för att förklara associationen vid "goda" eller "starka" metaforer.

Den första principen pekar helt enkelt på att vi delar en ordsfatt. Normalmeningen hos orden är, som jag tidigare nämnt, viktig för utvinandet av den metaforiska innebörden. Vad den första principen handlar om är bara att vi ibland förstår en metafor eftersom vi känner till ordens konnotation. Den andra principen anknyter också till det etablerade språkbruket men dessutom till gemensam empirisk kunskap. Annorlunda uttryckt: vi är medvetna om denotationen hos orden och associerar till välkända egenskaper hos de fenomen som hör dit. Den tredje principen visar på att det faktum att vi delar vissa traditionella men oriktiga föreställningar om saker och ting ibland förklarar associationen.

I samtliga fall bygger associationen på föreställningar om likhet (Sam är som en jätte, Sam är som en gris, Richard är som en gorilla) och associationen rör sig inom det etablerade och välkända.

De följande tre principerna vållar bekymmer.

Den fjärde principen är svår att ta ställning till. Den säger bara att vi uppfattar ett samband mellan P och R och associerar P med R men den förklarar inte *varför* vi upplever ett samband eller associerar som vi gör. Vad är det för *relation* mellan P och R som gör att P "minner om" R? Relationen ska uppenbarligen vara annorlunda än någon av de som omtalas i de tidigare principerna, men hur ska den bestämmas positivt?

Nu antyder Searle något om kulturella föreställningar och vår natur. Vad innebär det?

Kulturella föreställningar spelar såvitt jag förstår stor roll även vid de tidigare principerna. De associationer ordet "gorilla" väcker — för att anknyta till Searles eget exempel — är väl knutna till en viss kultur? Ja, i en — ganska vid — mening av "kultur" är fördomar något som ses som en ingrediens i en kultur. Det verkar också rimligt att säga att vissa begrepp är starkt kulturbundna. Betrakta t ex Ramnefalks metafor "I utkanten av mitt liv — har du din givna plats, min vän — som älskare en minor classic rentav". Uttrycket "minor classic" väcker vissa associationer. En minor classic är en bok av äldre datum, som av överklassen

och den bildade medelklassen anses ha ett visst, bestående, litterärt värde. Det är också författaren till en sådan bok. Själva begreppet, uttryckets konnotation, är således knutet till en viss kultur, detta ord då taget i en något trängre mening än den ovan. Så långt fungerar associationen enligt Searles första princip och det är tydligt att kulturella föreställningar här är högst relevanta. (Det finns givetvis mer att säga om associationen vid Ramnefalks metafor och det ska jag strax återkomma till.)

Att associationen är kulturellt betingad är således inte något nytt och specifikt och kan knappast utgöra grunden för någon ny princip.

Man får lätt intrycket att denna princip ska ta hand om metaforer som är av subtilare art än de tidigare. Men är Searles exempel alltid så väl funna?

Som Mats Furberg utrett förfogar vi över en rad uttryck som kanske en gång fungerat bildligt men som dött som metaforer och blivit blotta namn på bl a känslor och sinnesstämningar, t ex att vara öm, att vara bitter, att vara gripen. Gäller inte detta Searles exempel "Mary är söt" och "John är bitter"? Numera är de inte att betrakta som metaforer utan snarare som gängse namn på ett utseende respektive en känsla. Om detta är riktigt kan dessa exempel inte illustrera hur den metaforiska associationen numera går till. Dock kan Searle ha rätt i att associationen vid dessa uttryck — då de en gång i tiden var metaforer — kanske bör förklaras med någon annan, mer subtil, princip än de tidigare. Hur denna princip ser ut har han emellertid knappast lyckats förklara.

Searles femte princip säger inte något nytt om varför vi associerar på ett visst sätt. Enda skillnaden är här att associationen rör situationer. Vi kan ju omformulera principen i enlighet med princip 1, 2 eller 3.

Den sjätte principen pekar på en egenskap som karaktäriserar många metaforer, nämligen den att en komponent i metaforen inte bokstavligen kan tillämpas på en annan komponent eftersom den förra har begränsad tillämpning. Att metaforen innebär en *uttänjning* av normalmeningen är allom bekant och det är ju detta Beardsleys kriterium delvis handlar om. I detta avseende är ju "Politiken är rutten" helt analogt med t ex "Sam är en gorilla" eller "Sally är en isbit". Searle lanserar alltså inte någon ny princip som förklarar hur P kan "minna om" R.

Återstår Searles sista princip, den som rör metonymi och synekdoke. Det enda exempel han nämner är då vi talar om den verkställande makten i USA som "Vita huset". Han är benägen att se det som en metafor och hans enda skäl för det är att principerna för metaforisk association ändå är så varierande.

Även om Searle inte fäster någon större vikt vid denna princip kan man tycka att hans resonemang är något lättvindigt. Hans skäl att betrakta metonymin som en metafor verkar tillgripet i brist på bättre. Dessutom haltar hans subjekt-predikatmodell här. Att sätta in "Vita huset" för P går ju knappast. Men kanske vi kan tänka oss ett exempel i stil med "Nicaraguas president anklagar Vita huset". Är det rimligt att se detta som en metafor? Om vi väljer att se det så tycks motiveringen vara att yttrandet inte ska tas bokstavligt. Men denna motivering verkar tvivelaktig. Omständigheten att ett yttrande inte ska tas bokstavligt är ju inte tillräckligt för att yttrandet ska vara metaforiskt. Det kan t ex vara fråga om ironi. Men dessutom kan man undra om det verkligen är så att yttrandet inte ska tas bokstavligt. En ren lexikonförklaring av "Vita huset" anger två betydelser, den konkreta och den abstrakta. "Vita huset" är den gängse, bekväma benämningen på den verkställande makten i USA. Det finns alltså skäl, tycker jag, att i likhet med litteraturvetaren inte betrakta detta som en metafor utan som *sui generis*.

Av Searles principer är det således bara de fyra första som säger något av intresse. De tre första säger något substantiellt om hur associationen går till men bär samtidigt självklarhetens prägel. Den fjärde principen avser tydligen att fånga in metaforer där föreställningar om likhet inte spelar någon roll men där vår "kultur" och "natur" är viktiga för associationen. Hur principen ser ut lyckas dock Searle inte riktigt förklara.

Låt oss nu se i vilken mån Searles principer säger något intressant om associationen vid metaforer i dikt.

När vi konfronteras med Runefelts metafor "Om nätterna kliver det stora vattnets sus — upp kring ön där jag befinner mig" associerar vi till en långsam, regelbunden rörelse. Det är den vanliga meningen hos "kliver", konnotationen hos detta ord, som här spelar roll. Normalmeningen och därmed Searles första princip är uppenbarligen relevant för förståelsen av metaforen.

Men detta är ju inte allt! Klivande är ofta tungt och vissa ljud är förknippade med det. Stora vatten kan verka skrämmande och hotfulla. Något antyds alltså också om susets karaktär, det är dovt, kanske hotfullt. Här tänker vi snarast, synes det mig, på ordens denotationer och de associationskretsar de väcker. Detta anknyter till Searles andra princip, men våra associationer förefaller betydligt friare än vad den principen tillåter. De är inte begränsade till vanliga och tydligt framträdande egenskaper.

Betrakta även Ramnefalks rader ”I utkanten av mitt liv — har du din givna plats, min vän — som älskare en minor classic rentav”! Som nämnt väcker ”minor classic” associationer till ett verk, som av ett bestämt socialt skikt anses ha ett visst, bestående värde. Det är nog också ett verk som man bör ha i bokhyllan även om man inte så noga läst det. Det är dock inte så värdefullt — det förringande epitetet minor — som en major classic. I sitt sammanhang i dikten anspelar ”minor classic” på något som man då och då välbekant igenkänner på avstånd och betraktar med ett visst förstrött intresse. Metaforen bidrar så till karaktäristiken av attityden till denne ”älskare”. Ytterligare antydningar om attityden ger ”i utkanten av mitt liv” och diktens slutrader ”Kanske är du som bankreserven — bäst när du inte tas ut?”

För att uppsåra den bildliga innebörden utgår vi från normalmeningen. Vi går sedan vidare till uttryckets denotation och de associationer den väcker i sammanhanget, associationer som likväl är friare än de som ryms under Searles andra princip.

Även om den första principen alltså är viktig så är den otillräcklig så tillvida som den inte ensam kan förklara associationen vid ”goda” metaforer som dessa. Enligt principen ska ju associationen röra sig helt innanför normalmeningens område men utmärkande för ”goda” metaforer är just att de går *utöver* detta område. Ordens normalmening är bara startpunkten för utvinnandet av den bildliga innebörden.

Men den andra principen är också otillräcklig eftersom den inte är nog generös. De associationsbanor som metaforskaren utnyttjar och som metafortolkaren gör bruk av rör sig inte bara kring det välkända, vanliga och tydligt framträdande. Det som orden — via sin denotation — anspelar på kan vara egenskaper som ibland, tillfälligtvis eller kanske bara möjligen kan tillkomma denotationens fenomen.

Låt oss slutligen se på Lindegrens metafor ”Tiden snöar från trädet”. Den är hämtad från samma dikt *Snöflöjt* som jag tidigare berört. Här liknas tiden vid snön som faller från trädet. Då trädet är en symbol för livet kan metaforen sägas uttrycka hur livet långsamt försvinner och livskänslan försvagas. Men våra associationer går också till myten om kunskapens träd. Metaforen anspelar då på hur den intellektuella kapaciteten successivt avtar och hur insikten glöms bort. Tolknigen kan underbyggas med bildliga uttryck från andra strofer, i vilka de flyende sekunderna, minuterna och åren liknas vid lätta snöflingor som fladdrar iväg och insikten liknas vid källans vatten som sinar. Så underminerar tiden långsamt livskraften, skapandet och insikten.

Tolkningen bygger på ett komplicerat samspel av de associationer som metaforen och dess omgivning väcker. Av vikt för associationen är liksom i de tidigare exemplen Searles första och andra princip samt en generösare variant av den andra principen. Någon riktig tillämpning av Searles tredje princip kan jag inte finna varken i denna metafor eller de tidigare, vilket naturligtvis inte alls utesluter att principen har sin relevans för metaforer i dikt.

Liksom hos Ramnefalk är bildspråket starkt relaterat till kulturella föreställningar. Men det är föreställningar av lite annat slag. De anknyter till myt och traditionell symbolik.

Är det kanske detta Searle bl a har i tankarna då han i sin fjärde princip talar om att associationen är kulturbetingad men inte grundar sig på likheter?

Symboler är ofta knutna till en viss kultur och kopplingen mellan symbolen och det symboliserade beror i många fall inte på någon likhet utan är av godtycklig natur. Så är i den kristna traditionen fisken en symbol för Kristus (vilket beror på en rent historisk-språklig tillfällighet) och trädet en symbol för kunskapen (i kraft av skapelsemyten).

När nu Searle säger att vi upplever ett samband mellan P och R som inte grundar sig på någon föreställning om likhet av något slag men som är kulturellt betingat så kunde han mena följande: Vi upplever ett samband mellan P och R eftersom det som P refererar till är en symbol för det som R refererar till och vi är medvetna om detta förhållande. Så får "trädet" i Lindegrens dikt oss att tänka på kunskap, intellektuell förmåga och insikt, ty trädet har för oss genom skapelsemyten blivit en symbol för detta. Men det finns ingen likhet mellan trädet och insikten.

Eftersom den metaforiska associationen här förutsätter en medvetenhet om att något symboliserar något annat och eftersom likheter här inte spelar någon roll för symbolrelationen så skulle vi kunna säga att det föreligger en metaforisk association som inte beror på likheter. Samtidigt är associationen starkt kulturbetingad.

Jag vet inte vad Searle skulle säga om detta förslag, men det är åtminstone ett sätt att ge ett positivt innehåll åt hans fjärde princip. Så fattad har principen utan tvekan rik tillämpning på metaforer i dikt. □

Litteratur

Beardsley, Monroe, *Aesthetics, Problems in the Philosophy of Criticism*, Harcourt, Brace & World, 1958.

- Beardsley, Monroe, "The Metaphorical Twist", *Philosophy and Phenomenological Research*, 22, s 293—307, 1962.
- Beardsley, Monroe, "Metaphor", *Encyclopedia of Philosophy*, 5, Edwards, P (utg), Macmillan, 1967.
- Black, Max, *Models and Metaphors*, Cornell University Press, 1962.
- Black, Max, "More about Metaphor", *Metaphor and Thought*, Ortony, A (utg), Cambridge University Press, 1979.
- Furberg, Mats, "Livsmening, metaforik, nonsens och analytisk filosofi", *Svensk Teologisk Kvartalsskrift*, 4, 1976.
- Furberg, Mats, *Säga, förstå, tolka. Till yttrandets och textens problem*, Doxa, 1982.
- Hermelin, Carola, *Vinteroffer och Sisyfos. En studie i Erik Lindegrens senare diktning*, akad avh Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala Universitet, 1976.
- Lagerkvist, Pär, *Ångest*, Bonniers, 1916.
- Lindgren, Erik, *Sviter*, Bonniers, 1947.
- Lindgren, Erik, *Vinteroffer*, Bonniers, 1954.
- Ramnefalk, Marie-Louise, *Kungsådra*, Författarförlaget, 1981.
- Ramnefalk, Marie-Louise, *Levnadskonster*, Författarförlaget, 1983.
- Runefelt, Eva, *Åldriga och barnsliga trakter*, Bonniers, 1978.
- Searle, John R, "Metaphor", *Metaphor and Thought*, Ortony A (utg), Cambridge University Press, 1979.
- Tranströmer, Tomas, *Hemligheter på vägen*, Bonniers, 1958.

Ingmar Persson

Döden som kronisk medvetlöshet

Uppfattningen att en person som är kroniskt medvetlös — som man oåterkalleligen har förlorat samtliga själsförmögenheter — är död har framförts förr. Själv har jag skisserat den i två artiklar i *Läkartidningen*, men jag gör naturligtvis inga som helst anspråk på upphovsmannarätt. Åsikten avviker så radikalt ifrån gängse synsätt att den måste hamras in åtskilliga gånger innan den kan vinna något som helst gehör i vidare kretsar. Den allmänna debatt som följt på betänkandet *Dödsbegreppet* var dock av så primitiv karaktär, att det inte föreföll mödan värt att försöka göra en framstöt där. Den bekräftade entydigt att i Sverige råder midvinternatt i moralen: allt är nermörkt och nerfruset. När nu dödsdebatten blossat upp i ett filosofiskt forum kanske man kan hoppas på bättre lycka.

1. Utredningens definitionsförslag

Vid det här laget torde det vara bekant hur utredarna vill definiera en människas död:

En människa är död då hon totalt och oåterkalleligt förlorat all förmåga att förena och samordna kroppens funktioner — fysiska och psykiska — till en fungerande enhet (s 149).

Detta definitionsförslag aktualiserar omedelbart flera invändningar. För det första kan man ställa sig undrande inför definiens' homunculus-form: den antyder att en människa skulle vara något utöver sin kropps psykiska och fysiska funktioner, en liten agent som sitter någonstans i kroppen och styr och ställer bland dess funktioner.

Sannolikt har det inte varit utredarnas avsikt att tillvita det sunda förnuftet någon homunculus-teori (trots att definitionen antas vara i samklang med förhärskande dödsföreställningar). Omedvetet eller medvetet har deras intention nog snarast varit att konstruera ett definitionsmaskineri som så friktionsfritt som möjligt producerar

hjärndödsriteriet att en "människa är död när hjärnans samtliga funktioner totalt och oåterkalleligt har fallit bort" (s 152). Referensen till människan själv i definiens är närmast en lucka eller ett inkast perfekt avpassat efter något som har just den empiriska roll som hjärnan har, ty det låter rätt naturligt att med utredarna säga att det är nämnda organ som förenar och samordnar psykiska och fysiska funktioner.

Lika lite som Mats Furberg — se hans uppsats "Om dödsbegrepp och definitioner", s 2 — är jag i stånd att upptäcka någon klar innebörd hos frasen "fungerande enhet". Den tycks vara ett stycke dött kött som inte fogar något till talet om att "förena och samordna" de psykiska och fysiska funktionerna såväl internt som sinsemellan. Det kan förefalla bisarrt att tala om en "försoning och samordning" av psykiska och fysiska funktioner sinsemellan — i vilken mening är mina tankar, minnen och perceptioner förenade och samordnade med matsmältningen i mina tarmar eller syresättningen av mitt blod? — men verbvalet har antagligen dikterats av att man eftersträvat att finna uttryck som till nöds kan täcka hjärnans relationer både till medvetandetillstånd och till processer i andra kroppsorgan, oaktat olikheten i dessa relationer. Återigen återkommer vi till misstanken att utredarnas definition är skraddarsydd för att passa hjärndödsriteriet, snarare än designad för att återge dödsbegreppets vardagliga innebörd.

Allvarligare än dessa anmärkningar är det dock att definitionen vid en bokstavlig läsning inte stämmer överens med tanken att hjärnans död är ett nödvändigt och tillräckligt kriterium på att människan är död. Annorlunda uttryckt, givet en bokstavlig läsning av definiens blir inte "människan är död" materiellt ekvivalent med "hennes hjärna är död". Anledningen är att det kan finnas någon förmåga att förena och samordna kroppens fysiska och psykiska funktioner endast sålänge båda dessa typer av funktioner föreligger. Om en människa oåterkalleligen förlorar t ex samtliga sina psykiska förmågor, har hon oåterkalleligen förlorat all förmåga att förena och samordna sina psykiska och fysiska funktioner. Enligt definitionen blir således den kroniskt medvetlöse död, vilket går stick i stäv mot utredarnas uttalade intentioner (se t ex s 150). Att hjärnan är *totalt* död — att *all* aktivitet i den är utsläckt — skulle m a o inte vara *nödvändigt* för människans död.

Hade det bättre tjänat utredarnas uppsåt om de skrivit "fysiska

och/eller psykiska” i stället för ”fysiska och psykiska”? Nej, för då blir det oklart om hjärndöd är ett *tillräckligt* kriterium på människans död. Hos den hjärndöde som ligger i respirator försiggår åtskilliga av de kroppsliga funktioner som utmärker en otvivelaktigt levande människa, och de uppvisar också en inbördes förening och samordning vilken består en knapp vecka. Givetvis föreligger inte *alla* den paradigmatiskt levande människans kroppsfunktioner, men detta kan naturligtvis inte vara nödvändigt för mänskligt liv. Och givetvis är det så att dessa samordnade funktioner äger rum endast tack vare externt bistånd — i form av respirator, dropp etc — men detta gäller alla som är i behov av exempelvis pace-maker eller konstgjord andning. Med denna omformulering blir det alltså svårt att se hur utredarna kan förorda hjärndöds- på beskostnad av t ex hjärtdödsriteriet.

Jag kan inte upptäcka någon väg ur detta dilemma — annan än den att man resolut substituerar ”hjärnan” för ”hon” i definiens. Kanhända har utredarna förbisett de problem jag har dragit upp just därför att de hela tiden haft denna specifikation i bakhuvudet. Det borde vara överflödigt att påpeka att med denna substitution förlorar definitionen all air av att vara språkbruksbeskrivande.

Att utredningens definition havererar implicerar självfallet inte att hjärnans död inte utgör ett korrekt (nödvändigt och tillräckligt) kriterium på vad som till vardags betecknas som en mänsklig persons frånfälle. En annan explikation som har denna kriteriekonsekvens kan vara riktig. Jag skall nu försöka utesluta denna möjlighet genom att argumentera för att en persons död består i det slutgiltiga bortfallet av dess mentala förmögenheter. Ett tillräckligt empiriskt-kliniskt kriterium på döden blir då upphörandet av all aktivitet i de delar av hjärnan som är korrelerade med mentala tillstånd; *hela* hjärnans utslöcknande fordras inte.

2. Personens död som kronisk medvetlöshet

Den granskade utredningen talar om en ”människas” död. Jag finner denna term olämplig, eftersom den betecknar en viss biologisk art, och jag kan inte skönja några skäl för att förmoda att det relevanta dödsbegreppet är artspecifikt. I stället föredrar jag frasen ”en *persons* död”.

I filosofiska — och kanske också vardagsspråkliga — samman-

hang är det inte nog att ett väsen uppbär åtminstone någon mental egenskap — som t ex den rudimentära förmågan att känna fysisk smärta — för att det skall kunna karakteriseras som en person. Det måste inneha relativt sofistikerade själsförmögenheter: det måste vara i stånd till att uppfatta sig självt som ett medvetet väsen (d v s ett subjekt med mentala attribut) och måhända som ett medvetet väsen som har identitet genom tiden och som existerar bland andra medvetna väsen. Här ämnar jag dock inte sätta några restriktioner på de psykiska egenskaper en entitet måste ha för att vara kvalificerad för personskap, annat än att de måste inkludera primitiva viljeattityder (instinkter, drifter etc). I min vokabulär blir sålunda termen "person" närmast synonym med "varelse med medvetande som påverkar dess beteende". (Såvitt jag kan förstå är det sistnämnda uttrycket ingen pleonasm, eftersom organismer utan medvetande — som t ex amöbor — rätteligen kan benämnas varelser.)

En andra viktig punkt är att jag här tar för givet att en person är en sorts entitet vilken med nödvändighet måste ha *kropp* eller *fysisk gestalt*. Det är filosofiskt kontroversiellt om det finns eller kan finnas rent mentala entiteter för vilka villkoren för deras identitet genom tiden kan specificeras utan referens till något fysiskt. Dessa mentala entiteter kan antingen tänkas som blotta "klasar" av tankar och sinnesintryck — vilket var Humes modell — eller — i t ex Descartes' och Berkeleys efterföljd — som substanser vilka uppbär klasarna av upplevelser. Om man accepterar existensen av dylika självständiga fenomen, kan man använda termen "person" för att etikettera dem, åtminstone sålänge de "bebor" någon kropp. (Enligt detta språkbruk är det på sin höjd en nödvändighet *de dicto* att personer har kroppar — de betecknade entiteterna kan betecknas som personer endast om de är förkroppsligade — medan detta enligt mitt synsätt är nödvändigt *de re*, d v s de betecknade entiteterna kan inte uppträda i kroppslös form.)

Personligen anser jag det bevisbart att "andar" av nämnda slag inte kan existera, eftersom all individuering måste ske med hänvisning till rum och tid, och placering i rummet förutsätter innehav av åtminstone vissa fysiska eller materiella karakteristika. Härav följer att personlig identitet måste involvera någon form av materiell identitet eller kontinuitet. Det är emellertid inget korollarium av det sagda att *hela* kroppens identitet är en nödvändig betingelse för personens. Inget av ovanstående utesluter t ex att en person kan sägas

byta kropp om dess hjärna transplanteras från en kropp till en annan. Jag är emellertid villig att ta detta ytterligare steg och till grund för diskussionen lägga antagandet, att personlig identitet innehåller identiteten av hela kroppen.

Skälen till att jag förbinder mig till detta antagande är två till antalet. För det första anser jag det för riktigt (av skäl som redovisas i min uppsats "The Universal Basis of Egoism"). Den andra, och här avgörande, bevekelsegrunden är att det förhindrar irrelevanta utsvävningar. Vi söker nu en analys av vad det innebär att en person är död som hjälper läkaren/lekmannen att besvara frågan om en viss person är död i en *kroppsrelaterad kontext*. Läkaren/lekmannen står inför en viss kropp, och frågan "Är den här personen död?" gäller denna kropp. Det är en fråga om *denna* kropp konstituerar en person, är ett förkroppsligande av en person, för vad som är på tapeten är behandlingen av *denna* kropp. Det vore ett missförstånd att svara "Nej, den här personen — dvs det medvetande som tidigare var lierat med den här kroppen — lever, men i en annan kropp (som den här kroppens hjärna har transplanterats till)". Om jag har rätt i att personens identitet förutsätter kroppens, är ett svar av denna typ falskt, men hur som helst måste det medges att det är irrelevant i dödsdebattens kontext.

När därför Torbjörn Tännsjö i artikeln "Död och personlig identitet" ifrågasätter att den kroppsliga identiteten är oundgänglig för den personliga och börjar spekulera över teletransporter o d, är han ute på irrfärder. I vilken relation personlig och kroppslig identitet står till varandra är visserligen intressant, men att föra det på tal i samband med dödsdebatten är att förbise denna debatts kropps-fokusering.

Personer har således med nödvändighet (*de re*) kroppar (och till på köpet samma kroppar genom hela sina existenser). Dessa kroppar lever i samma bemärkelse som kroppar utan medvetande — t ex växter — lever. De består av ett otal levande celler som samverkar med varandra på olika vis. Logiskt sett kan emellertid en person ha en oorganisk kropp: jag tror att det är falskt att t ex datorer har mentala egenskaper, men det är inte motsägelsefullt. Eftersom de personer som dödsdebatten gäller har levande kroppar, och eftersom debatten är kroppsriktad, finns det emellertid risk att man förväxlar kroppens liv med personens. Detta misstag bildar den diametrala motsatsen till misstaget att göra personen alltför oberoende av kroppen. Medan filosofen har en viss benägenhet för den senare villfarelsen,

är medicinare nog mer disponerade för den förra.

Det är ett misstag att identifiera personens död med kroppens. En person är visserligen en kropp, men inte *bara* en kropp, utan en kropp med medvetande, en psyko-fysisk entitet. En person existerar endast sålänge en kropp, i kraft av sin hjärna, ger upphov till mentala tillstånd. Förlorar kroppen oåterkalleligen denna förmåga, har personen upphört att existera — eller *m a o* dött — när det inte längre föreligger en psyko-fysisk entitet. Men kroppen kan fortsätta att leva, *d v s* en så stor mängd av de celler som konstituerar den kan fortsätta att leva, att man kan säga att helheten lever. Av detta lär framgå att det är omöjligt att utan godtycke fixera en bestämd punkt vid vilken den kroppsliga döden inträder. Dessbättre är detta också onödigt, ty det är den personliga döden som ensam är av värdemässig signifikans.

Varför är det så? Enligt mitt förslag betyder "Den här personen är död" detsamma som "Den här kroppen har oåterkalleligen förlorat sin förmåga till medvetande". Antag nu att något kan ha positivt eller negativt värde för ett subjekt endast om det har förmåga till medvetande, därför att (grovt uttryckt) positivt värde består i tillfredsställandet av viljeattityder, medan negativt värde består i frustrerandet av dem. Att någon lever som person blir då en nödvändig betingelse för att saker och ting skall ha värde för det, *d v s* upphörandet av det personliga livet, blir då av betydelse eftersom den innebär upphävandet av detta nödvändiga villkor för existensen som värdesubjekt. Den personliga döden är *m a o* av betydelse emedan den består i en förvandling av ett värdesubjekt till ett ting för vilket inget kan ha värde (bortsett från det eventuella värde som kan härröra från att det en gång i tiden har haft viljeattityder av vilka några rör tidsrymden efter döden). Eftersom ingenting kan ha värde för en efter den personliga döden (åtminstone givet nyssnämnda förutsättning), spelar det ingen roll för en om kroppen lever eller ej.

Tännsjö förenklar alltså situationen när han uppställer en moralisk "lag" av följande lydelse: "För alla personer gäller, att det är något dåligt för dem att de dör" (s 30). Döden är något dåligt, en olycka, endast om livet är gott eller värt att leva, men detta är ingalunda nödvändigt (något som Tännsjö undanhåller utom i en passage på s 33). Om livet som person är sämre än icke-existens, eller värde-neutralt som den, blir döden inte av ondo. Men i samtliga fall utom det sista, där ens liv är värde-neutralt, blir döden av betydelse: av negativ be-

tydelse om ens liv kan göras gott och av positiv där det inte kan bli annat än negativt. Eftersom det är osannolikt att värdet av personers liv måste bli plus minus noll, kan man tryggt slå fast att den personliga döden som regel är av värdemässig betydelse.

3. Invändningar

I dödsbegreppsutredningen heter det om definitionen av död i termer av kronisk medvetlöshet att den skulle "stå i strid med den allmänna uppfattningen om vad det innebär att dö" och att "tanken på att begrava en kropp med bibehållen spontan andning framstår som absurd" (s 146). Som svar på detta vill jag framhålla att enligt en mycket allmän och traditionell syn består döden i att själen för gott lämnar kroppen. Jag ser min definition som en förädling av denna idé i ljuset av dagens filosofiska och vetenskapliga kunskaper.

Medvetandet har varit föremål för många vanföreställningar. En vanlig missuppfattning tycks ha varit att medvetandet är synnerligen intimt förknippad med andningen. Att en sådan missuppfattning kunnat uppstå är lättförklarligt: andningen har ju en "eterisk" och "immateriell" karaktär, och den erfarenhet man hade tydde på att en varelse var i besittning av medvetande om och endast om den andades. Lika lite som vi hade dåtidens personer kontakt med personer som var förkroppsligade i oorganisk materia, men i motsats till oss hade de inte heller tillgång till apparatur som registrerar den elektriska aktiviteten i hjärnan och vars utslag kan ge en skäl att förmoda att en varelse, som andas, slutgiltigt har förlorat medvetandet. Den primitiva föreställningen om "själens" flykt ifrån kroppen var kanske därför en föreställning om att både medvetande och "anda" flytt kroppen. Ingen distinktion drogs mellan personens och kroppens död.

Denna själsuppfattning är sedan länge vederlagd av filosofiska och empiriska rön, och denna insikt har genomsyrat allmänheten (i länder där analfabetism inte är regeln). Men fastän vi begreppsligen särskiljer mentala funktioner från fysiska och fastän vi vet att förekomsten av andning (hjärtverksamhet) inte garanterar medvetandehav, har hela vår dagliga erfarenhet sedan barnsben konditionerat oss att betrakta det förra som ett osvikligt belägg för det senare. Så närhelst vi står inför en kropp som andas, tränger ofrivilligt och mot vårt bättre vetande sig tanken på, att någonstans i denna kropp

måste ett medvetande slumra. Detta är förklaringen till att tanken på att begrava en kropp med bibehållen andning ter sig absurd och motbjudande.

Det är också anledningen till att många känner motvilja mot tanken på att stänga av respiratorn i fall av hjärndödhet. Men på att andningen här inte sker spontant och av egen kraft är associationen till medvetandebefinnelse mindre stark. Därför stöter inte förslaget att ändå kroppens liv på lika kraftigt känslomotstånd här som i fråga om den (blott) kroniskt medvetlös.

I ovannämnda uppsats vill Furberg göra gällande att det är orimligt att söka efter en dödsdefinition som är "både en pålitlig ledstång i brydsamma fall och icke-normativ och en trogen beskrivning av vardagens dödsbegrepp" (s 7). Furberg menar att "vardagens dödsbegrepp" är såväl vagt som poröst. Denna porositet går ut på att vi är "begreppsligt oförberedda" på vissa typer av situationer, t ex där kronisk medvetlöshet är förhanden, men andning och hjärtverksamhet fortfarande äger rum (s 7—8). Ett avgörande av att döden har inträtt i sådana "brydsamma fall" tarvar stipulationer som fixerar det ordinära dödsbegreppet i avseenden där det tidigare var öppet — och alltså att man går utöver en beskrivning av detta dödsbegrepp. Dessa stipulationer bör, tänker sig Furberg, "grundas på moraliska överväganden, så mänskligt viktig som" (s 9) en dödsdefinition är.

Jag är emellertid optimistisk nog att tro att den definition som jag har förespråkat uppnår vad Furberg håller för omöjligt. Den ger, påstår jag, "en trogen beskrivning av vardagens dödsbegrepp" — eller, rättare sagt, att *ett* av dessa dödsbegrepp, nämligen personers eller medvetna kroppars död i motsats till blotta kroppars. (Härav följer förstås att definitionen är icke-normativ.) Detta utesluter dock inte att den också förser oss med "en pålitlig ledstång i brydsamma fall", typ irreversibelt komatosa patienter. Dessa varelser har ljutit den personliga döden, d v s de har upphört att existera som personer. Den perplexitet man kan erfarva inför slika fall beror inte på att "vardagens dödsbegrepp" är poröst och lämnar oss i sticket, utan på att det finns två dödsbegrepp som här drar i olika riktningar. Jag tror således att intrycket av att "vardagens dödsbegrepp" är poröst förflyktigas så snart man särskiljer personens död från kroppens.

Begreppet *personlig död* är — i kontrast till begreppet *organisk död* — inte vagt. Ett begrepp är vagt om och endast om det finns någonting beträffande vilket det råder ovisshet om det faller under be-

greppet eller ej, och denna ovisshet inte beror på någon begränsning i kunskapen om tinget. Så är exempelvis begreppet rödhet vagt emedan det finns nyanser om vilka man inte kan avgöra om de är röda eller ej, fastän man är bekant med deras exakta utseende.

För dem som, i sällskap med mig, tror att mentala egenskaper bildar en klass som är *sui generis* och artskild från fysiska egenskaper, framstår det som närmast ofrånkomligt att begreppet *medvetande* eller *mentalitet* inte är vagt. Givet denna förutsättning tycks det ogörligt att tänka sig att det skulle föreligga en kontinuerlig övergång mellan det mentala och det fysiska, en övergång som skulle göra varje skarp gränsdragning dem emellan arbiträr. Alltså kan man med tillräcklig kunskap om ett väsen alltid bestämma om det är vid medvetenhet eller ej.

Antag nu att det konstateras att ett visst väsen inte är vid medvetande, kan det då — under samma kunskapsbetingelser — råda något tvivel om huruvida förlusten av medvetande är oåterkallelig eller ej? Det är rimligt att säga att en varelses förlust av medvetande är oåterkallelig om och endast om (absolut) ingen faktiskt genomförbar åtgärd skulle resultera i att varelsen återfick medvetandet. I så fall förefaller begreppet *kronisk medvetlöshet* knappast vagt.

En annan sak är att begreppsbildningen i sin tillämpning blir *relativ*: om en medvetandeförlust är slutgiltig eller ej är avhängigt den rådande medicinska teknologin. Pondera att man i framtiden upptäcker en metod att återuppliva hjärnceller som idag måste betraktas som utslagna för gott; givet denna teknik är en person, som mot bakgrund av dagens resurser måste dödsförklaras, fortfarande levande. Om denna relativitet tycks anstötlig, kom då ihåg att den inte är specifik för min definition, utan att den utmärker varje plausibel definition, ty de nödgas alla hänvisa till *irreversibla* processer.

Däremot är, som sagt, det kroppsliga eller biologiska dödsbegreppet vagt — åtminstone i sin applikation på subjekt som är konstituerade av andra (biologiskt) levande enheter. Här blir gränsen mellan liv och död en ren kvantitativ angelägenhet, en fråga om *hur många* av dessa enheter som måste dö innan helheten bör dödförklaras (såvida man inte intar den extrema ståndpunkten att de alla måste dö). I denna bemärkelse kan, som Furberg tycks föreställa sig (s 7), en människa verkligen befinna sig i ett ingenmansland mellan liv och död, men en *person* kan inte, som jägaren Gracchus i Kafkas novell, uppehålla sig i detta gränsland, förvisad från livet men ännu inte in-

släppt i dödsriket. Den som "svävar mellan liv och död", är ingalunda varken död eller levande: han är levande men — precis som den som svävar i livsfara — kan han dö när som helst.

Utredarna anklagar den här förfäktade dödsdefinitionen för att befinna sig på ett sluttande plan; de tror sig skönja en risk att även människor med "rester av psykiska funktioner" (s 146) så småningom kan komma att dödförklaras. Detta förefaller dock att vara en hysterisk farhåga. Det har visat sig att människor kan hålla fast vid stipulationer som drar en skarp skiljelinje där bara kvantitativa differenser föreligger i naturen. Boskillnaden mellan myndig och omyndig medborgare har inte lett till att med tiden alltfler omyndigförklaras. Hur mycket mindre är då inte risken att vi skulle hamna på ett sluttande plan när det gäller en distinktion som baserar sig på en kvalitativ differens i naturen, som den mellan personligt liv och personlig död?

I själva verket är det snarast utredarnas definition som är belägen på ett sluttande plan vilket slutar i en definition av döden som kronisk medvetlöshet. De gör nämligen frågan om en kroniskt medvetlös människa är död eller levande till ett i grund och botten kvantitativt spørsmål om hur många kroppsfunktioner som finns kvar. Och man kan undra: vad är det som är så väsentligt med att hjärnan reglerar hjärtverksamhet etc, att den kroniskt medvetlöse är levande så länge detta sker, men död så snart dessa funktioner igånghålls med extern hjälp? Vad är det som gör hjärnans verksamhet speciell bland kroppens övriga funktioner, när den inte längre är grund för medvetande?

Antag att transplantationskirurgin utvecklades därhän att transplantationer av hjärndelar blev möjliga. Antag vidare att de regioner av Kretis hjärna som styr hans kroppsliga funktioner är gravt skadade, men att de som bildar säte för hans medvetande är intakta. Hos Pleti är det tvärtom: han ligger i irreversibelt koma, men de delar av hans hjärna som reglerar hjärtverksamhet etc är oskadade. Om hjärttransplantationer är etiskt försvarbara, kan det då inte också rättfärdigas att man överför de intakta delarna av Pletis hjärna till Kreti? Utredarnas definition implicerar ett nekande svar och de hävdar att detta "ligger i linje med allmänt omfattade etiska ståndpunkter" (s 150). Må så vara, men kan dessa ståndpunkter verkligen rättfärdigas?

Att gränsen mellan en persons liv och död inte är vag innebär na-

turligtvis inte att vi idag har tillgång till tillräcklig neurologisk kunskap för att kunna fastställa *exakt* när döden inträder. Som påpekas i utredningen är vår kunskap om hjärnan f n inte så uttömmande att vi med precision kan inringa de hjärnregioner som bildar underlag för mentala tillstånd. Utredarna ser i detta förhållande en invändning mot bestämningen av döden som kronisk medvetlöshet (s 147), men detta är uppenbarligen felaktigt. Det är ställt utom tvivel att en definition som avser att återge innebörden i ett vardagligt dödsbegrepp kan vara korrekt, även om det f n inte existerar kliniska kriterier på exakt när den definierade döden inträder.

I väntan på att vi ska erhålla denna detaljerade kunskap om hjärnan kan vi — för att vara på den säkra sidan — begagna hjärnans totala död som ett (nödvändigt och tillräckligt) empiriskt-kliniskt kriterium på personers död. Vi kan emellertid tänka oss ett alternativ. Pondera att vi vet att det är ytterst osannolikt att en människa hos vilken aktiviteten i vissa hjärnregioner definitivt avstannat har något medvetande, men att om detta trots allt skulle vara fallet, inskränker sig medvetandet till det mest rudimentära. Under dessa omständigheter kan det vara rimligt att bruka aktivitetsbortfallet i dessa regioner som ett kliniskt dödsriterium, fastän det finns en liten risk att vi dödförklarar personer som lever.

Detta ter sig givetvis som oerhört ansvarslost för dem som är fångna i schablonbilden av människolivet som något som i sig besitter högt värde. Att leva som person — d v s att vara en kropp med medvetande — är emellertid av värde endast för att det är en nödvändig förutsättning för ett tillstånd som består i att få viljeattityder tillgodosedda, vilket är vad som besitter egenvärde. En konsekvens av detta är att ju mer en människas mentala kapaciteter utarmas, ju mindre blir det (positiva eller negativa) värde som kan tillkomma hennes liv. (Observera att även om dödsbegreppet inte är vagt, kan man gradvis närma sig döden i den bemärkelsen att man går miste om den ena själsförmögenheten efter den andra, precis som tömningar kan ske successivt trots att termen "(helt) tömd" inte är vag.) Följaktligen, om en människa med minimala rester av medvetande till äventyrs skulle råka ut för en dödförklaring, berövas hon på sin höjd något av ringa positivt värde. (Men, som sagt, om denna möjlighet ändå ter sig svårsmält, finns ett annat alternativ att tillgå.)

Detta för mig till motivet för att söka en definition av döden. Jag tror inte vi är så hemfallna åt ordmagi att Furberg har rätt i sin

diagnos att motivet huvudsakligen "är besvärjelsens" (s 9), att en definition eftertraktas för att skapa trygghet genom att hos verkligheten förespegla en ordning och gripbarhet som egentligen är den främmande. Ett viktigt skäl, som säkerligen animerat utredningen, är att man i avsaknad av en (korrekt) dödsdefinition inte kan avgöra vilka kliniska kriterier som är de riktiga, och att det är väsentligt att kriterierna här är riktiga (om än mindre väsentligt än man i förstone är frestad att tro).

Den filosofiska bevekelsegrunden bakom en definitionssökning är att nå insikt i dödens väsen och medelst denna insikt en mer rationell värdering av döden. Jag har försökt visa att en sådan insikt i dödsbegreppet och dess relationer till andra begrepp, som begreppet om värde, leder fram till en avdramatisering av frågan "Levande eller död?" (liksom en undersökning av personlig identitet avdramatiserar frågan "Jag eller en annan person?"). Denna fråga, som hittills tenderat att bli allt överskuggande, måste träda tillbaka till förman för frågan om livets kvalitet, vilket beror av graden av utveckling av den levandes mentala attityder och den utsträckning i vilken de kan tillfredsställas. □

Litteratur

Dödsbegreppet (SOU 1984:79)

Mats Furberg: "Om dödsbegrepp och definitioner", *Filosofisk tidskrift*, 1987:1.

Ingmar Persson: "Kroppens död eller personens?", *Läkartidningen*, 1984:22.

Ingmar Persson: "Abelson och Eriksson undviker kärnfrågan", *Läkartidningen*, 1984:36.

Ingmar Persson: "The Universal Basis of Egoism", *Theoria*, 1985:3.

Torbjörn Tännsjö: "Död och personlig identitet", *Filosofisk tidskrift*, 1987:3.

Ingvar Johansson

Stäng av respiratorn, Hermerén!

Sällan har en svensk filosof haft en så framskjuten roll i en statlig offentlig utredning som den Göran Hermerén hade i utredningen om dödsbegreppet (SOU 1984:79). I *Filosofisk tidskrift* har det nu blosat upp en intressant diskussion om Hermeréns filosofiska insats. Mats Furberg ställde sig i FT 1/87 tveksam till om det överhuvudtaget är möjligt att definiera människans död. I FT 3/87 försvarade så Hermerén uppfattningen att en sådan definition är möjlig. Den fråga som jag primärt vill ta upp kan formuleras på följande sätt: Vad för *slags* definition använder sig Hermerén och utredningen av? Hermeréns replik till Furberg reser fler frågor än den besvarar, och visar att utredningens definition märkligt nog endast faller in under en typ av välkänd definition: övertalningsdefinitionen.

Jag skulle vilja vidga debatten till att gälla hela den svenska filosofins syn på vad en begreppsanalys är. Hermerén är i praktiskt taget alla sina skrifter en exemplarisk företrädare för analytisk-filosofisk begreppsanalys, och hans självreflektioner (FT 3/87) över dödsbegreppsutredningen skapar därför ett sällsynt lämpligt tillfälle att diskutera den begreppsanalytiska verksamheten. Det är mycket svårt att tro att alla underliga semantiska svängar i utredningar har sin rot i bristande begreppsanalytisk kompetens hos Hermerén. Det är främst traditionens inneboende svagheter som demonstreras.

1. Utredningen

I utredningen diskuteras förhållandet mellan följande tre påståenden S, T och U:

(S) Människan M är död.

(T) M har totalt och oåterkalleligt förlorat all förmåga att förena

och samordna kroppens funktioner — fysiska och psykiska — till en fungerande enhet.

(U) Samtliga funktioner i M:s hjärna har totalt och oåterkalleligt fallit bort.

Utredningen består av fyra steg varav de tre första är av filosofiskt intresse. I det allra första steget hävdas att "S = def T" ger oss en *grundläggande definition* av dödsbegreppet. Diskussionen här i FT visar att Hermerén menar detta som en *realdefinition* eller väsensdefinition av den händelse som S beskriver. I sitt andra steg hävdar utredningen att U är en *precisering* av T, vilket förmodligen innebär att också "S = def U" skall uppfattas som en realdefinition av människans död. För det tredje anger så utredningen *kriterier* för när U är sann.

En filosofisk förståelse av utredningen kräver följaktligen en ordentlig förståelse av de tre begreppen "realdefinition", "precisering" och "kriterium". Men Hermerén lyckas inte förklara vad han avser med begreppen. Och jag anser att han inte kan lyckas utan att överge den begreppsanalytiska tradition han åberopar sig på.

2. Realdefinitioner och analytisk filosofi

Den klassiska analytisk-filosofiska definitionsläran skiljer primärt ut tre slags definitioner: stipulativa definitioner, lexikaliska definitioner och realdefinitioner. De två första typerna (i vilka termer eller begrepp definieras) godtas, medan realdefinitionerna (som försöker fånga en *saks* eller *händelsetyps* väsen) förkastas som metafysiskt nonsens. Stipulativa definitioner ger upphov till analytiska sanningar, ty de fastslår enbart hur ett ord skall komma att användas, medan lexikaliska definitioner är syntetiska, ty de är empiriska rapporter om hur ord faktiskt används.

I några analytisk-filosofiska klassiker kan visserligen en första ytlig läsning ge intrycket att realdefinitioner accepteras, men så är reellt sett inte fallet. Anders Wedberg talar t ex om sakdefinitioner (dvs realdefinitioner) på de sidor i sin filosofihistoria som Hermerén hänvisar till, men Wedberg omtolkar dem sedan till begreppsdefinitioner. Han urskiljer (hos Pascal) två typer av sakdefinitioner: "sakdefinition i egentlig mening" och "deskription". Om dessa skriver han sedan följande:

Om jag får förutsätta begreppen intension och extension, begreppsinnehåll och begreppsomfång som bekanta, så kan denna distinktion kanske också uttryckas så här. I en sakdefinition i egentlig mening har definiens och definiendum samma intension, i en deskription har de samma extension men icke samma intension. (*Nyare tiden till romantiken*, Sthlm 1959, s 47.)

Wedberg måste här förstås som att han plockar ut vad han finner vara den rationella kärnan i sakdefinitionerna (om detta se min uppsats "Wedberg och Aristoteles" i FT 2/87), inte som att han återger den historiska innebörden av begreppet i fråga. Ett par rader tidigare har han återgivit den senare, och då skriver han att sakdefinitioner i egentlig mening "förklarar ett tings 'natur' genom att ange dess 'essentiella attribut' ". Sakdefinitioner i ursprunglig mening är alltså, som jag sagt, detsamma som realdefinitioner. I Wedbergs tappning förvandlas de emellertid till stipulativa eller lexikaliska definitioner.

Det kanske märkligaste med debatten i FT är att alla deltagarna på ett principiellt plan nu godtar realdefinitioner som en tillåten typ av definitioner. Mats Furberg ifrågasätter visserligen möjligheten av en realdefinition av människans död, men inte ens han ifrågasätter realdefinitioner som sådana. Förr var realdefinitioner helt bannlysta, nu är de helt självklara. Och denna helomvändning har skett utan någon egentlig diskussion. Det tycker jag är ett besvärande faktum för svensk filosofi.

Mitt påpekande ovan kan konkretiseras i form av en fråga: I hur många av de läroböcker i semantik som idag används på gymnasier och universitet utelämnas helt enkelt realdefinitioner eller betraktas de fortfarande som meningslös metafysik? I Lund kan man t ex roa sig med att leta efter någon egentlig behandling av realdefinitioner i Naess' *Empirisk semantik* (Sthlm 1961) och Beardleys *Thinking straight* (Englewood Cliffs 1975) samt läsa vad som står om realdefinitioner i Hospers *An Introduction to Philosophical Analysis* (2:dra uppl, London 1967, s 39—40).

Dagfinn Føllesdal skriver i sin (och Wallöes och Elsters) auktoritativa bok *Argumentasjonsteori og vitenskapsfilosofi* (Oslo 1977) följande:

Det skjelnes også ofte mellom mange andre typer av definisjoner. En *vesens*-definisjon angir hvordan tingen er sammensatt, . . . Flere av disse definitions-typer forutsetter filosofiske teorier som er utillfredsstillende, for eksempel er det langt fra klart hva en tings vesen er (1:a uppl, s 159).

Den första upplagan av Föllesdals bok kom ut 1977, den andra 1983 och den tredje 1984. Men i den sista upplagan händer något. Ett litet supplement med ändringar läggs in i boken, och en ändring berör just real- eller väsensdefinitioner. Uppenbarligen påverkad av den amerikanska diskussionen om "natural kinds" uttrycker sig nu Föllesdal på ett annat sätt. Han skriver:

Tross de mange svakheter i teorien om vesensdefinisjoner er det en viss likhet mellom nyere teorier om definisjoner og de gamle teorier om vesensdefinisjoner. . . . Forskjellen mellom disse nyere teorier og teorien om vesensdefinisjoner er først og fremst at man icke tenker seg at det finnes vesensegenskaper, som alle ting av ett visst slag deler (s 18).

Föllesdals presentation av "Et nyere syn på definisjoner" vetter åt samma håll som de åsikter Hermerén presenterade här i FT. Båda framställningarna är emellertid lika knapphändiga. Noteras kan också att Föllesdal till skillnad från Hermerén fortfarande undviker termen real- eller väsensdefinitioner. Inom medicin har det blivit populärt med konsensuskonferenser, dvs konferenser där läkarprofessionen försöker komma fram till ett gemensamt förhållningssätt till en viss sjukdom. De tongivande nordiska filosoferna borde kanske anordna en konsensuskonferens om realdefinitioner, så det blir klart vilken uppfattning de egentligen har.

Det i det här sammanhanget viktiga är emellertid att Hermeréns realdefinitioner inte är realdefinitioner av det klassiska slaget. Utredningen smugglar in ett nytt definitionsbegrepp under sken av att det är gammalt och välbekant. Noteras kan t ex att de klassiska realdefinitionerna ansågs man få kunskap om med hjälp av förnuftet, men utredningens får man kunskap om med hjälp av observationer. Om sin grundläggande definition skriver utredningen bl a följande:

Härvid finner utredningen att definitionen inte kan bygga på föreställningen om döden som den händelse då själen lämnar kroppen. Något empiriskt samband kan nämligen inte fastställas mellan själens flykt och upphörandet av funktioner hos människans organ (s 14).

Den fråga som omedelbart inställer sig är ju hur man empiriskt kan undersöka dödens förhållande till "själens flykt" och "upphörandet av funktioner hos människans organ" innan man givit realdefinitionen. Enligt den klassiska uppfattningen måste realdefinitionen komma före de empiriska undersökningarna, men hos Hermerén förhåller det sig tvärtom.

3. Precisering och operationalisering

Enligt utredningens andra steg är påståendet U en precisering av påståendet T. Hittills har alltid svenska filosofer hänvisat till Arne Naess när begreppet precisering varit på tapeten, och Hermerén har en, om än allmän, sådan hänvisning. Definitionen av 'precisering' i *Empirisk semantik* (Sthlm 1961) lyder som följer:

Att en sats U är en *precisering* av en sats T vill säga att alla rimliga tolkningar av U är rimliga tolkningar av T och att det finns en rimlig tolkning av T som inte är en rimlig tolkning av U (s 25).

Vi kan alltså fråga oss huruvida utredningens begrepp precisering är detsamma som Naess' genom att fråga oss om alla rimliga tolkningar av U (''Samtliga funktioner i M:s hjärna har totalt och oåterkalleligt fallit bort'') också är rimliga tolkningar av T (''M har totalt och oåterkalleligt förlorat all förmåga att förena och samordna kroppens funktioner — fysiska och psykiska — till en fungerande enhet''). Svaret är lätt funnet. Om någon kan tänka sig hjärntransplantationer — och det kan jag, ty jag anser dem vara logiskt möjliga — är U inte en precisering av T. Denna slutsats förstärks av det faktum att T också måste betraktas som en realdefinition av S (= ''M är död''), ty detta innebär att alla rimliga tolkningar av U bör vara rimliga tolkningar av S, vilket är rena absurditeten. I så fall skulle utredningens förslag inte väckt någon som helst debatt, utan uttrycken 'är hjärndöd' och 'är död' skulle allmänt ha uppfattats som synonyma.

Det nyss sagda är bara en omtagning av några av Furbergs påpekanden (s 5—6), och slår kanske in en öppen dörr, ty i sin replik medger Hermerén att utredningens ''precisering'' faktiskt inte är en precisering. Han skriver:

Det är fråga om en precisering eller rättare sagt operationalisering . . . ''Precisering'' är kanske inte det bästa ordet . . . man kunde lika gärna eller bättre tala om extensionell ekvivalens, konkretisering eller operationalisering'' (s 19).

Det här medgivandet från Hermerén löser emellertid inte hans problem. Låt oss i tur och ordning undersöka begreppen extensionellekvivalens, konkretisering och operationalisering. Påståendena S, T och U är för det första inte alls extensionellt ekvivalenta i vanligt språkbruk. I så fall skulle, för att upprepa ett av de ovan gjorda på-

pekandena, utredningen inte föranlett den våldsamma diskussion som faktiskt uppstod. Däremot antar jag att S, T och U är extensionellt ekvivalenta för Hermerén, vilket är en helt annan sak. Det är en händelse som ser ut som en tanke att utredningen valde att tala om precisering i stället för om extensionell ekvivalens. Att det inte är fråga om extensionell ekvivalens i allmänhet skulle omedelbart ha uppdragats.

(Med tanke på avsnittet om realdefinitioner vill jag gärna påpeka att Föllesdal i det 1984 tillfogade supplementet till sin bok skriver, att den nya typ av definitioner han skisserar ofta leder till förändringar i de definierade termernas extension (s 19). För honom kan inte "S = def U" uppfattas som en extensionell ekvivalens.)

Låt oss då, för det andra, se på begreppet konkretisering. Hermerén talar inte om vad han avser med begreppet, så lite blir det här fråga om gissningar. Att ange ett artbegrepp (t ex "hund") till ett släktbegrepp ("däggdjur") är för mig ett rimligt exempel på en språklig konkretisering. Det typiska för konkretiseringen är att den säger mer än utgångsbegreppet. Därför kan bara i undantagsfall konkretiseringen och det konkretiserade begreppet vara extensionellt ekvivalenta. Det stora problemet för Hermerén är emellertid inte det faktum att det är orimligt att både se U och T som extensionellt ekvivalenta och U som en konkretisering av T, utan att ett abstrakt begrepp oftast tillåter mer än en konkretisering. Påståendet "M lider av varaktigt hjärt- och andningsstillestånd" är t ex också det en konkretisering av påståendet T. Talar man om konkretiseringar i stället för preciseringar blir inte övergången från U till T den självklarhet som den framställs som i utredningen. Återigen kan man fråga sig hur Hermerén någonsin kunnat acceptera termen precisering.

Kvar är nu möjligheten att förstå utredningens "precisering" som en operationalisering. Operationaliseringsbegreppet har kommit att få två skilda huvudbetydelser, varav den ena är oundgänglig och den andra omöjlig. Ofta menas med en operationalisering av ett begrepp helt enkelt, antingen angivandet av en mätmetod för att mäta den egenskap som begreppet beskriver, eller angivandet av ett kriterium med vars hjälp man kan avgöra när egenskapen i fråga föreligger. Mot detta är naturligtvis inget att invända, men detta kan Hermerén inte mena utan att motsäga sig själv. Vi befinner oss nu på utredningens andra steg i vilket en *precisering* ska göras. Detta skiljer utredningen noggsamt från sitt tredje steg i vilket *dödsriterierna* anges.

Den omöjliga betydelsen av 'operationalisering' är den gamla positivistiska, enligt vilken operationaliseringen/mätmetoden ansågs *ut-tömma* begreppets innebörd. Att vara intelligent *betyder* enligt denna uppfattning *enbart* att man får höga resultat på intelligenstest. Uppfattningen är sedan länge sönderkritiserad, och kritiken införd i introduktionsböcker till filosofi (se t ex den tidigare nämnda boken av Föllesdal m fl; 1:a uppl s 156—57). Jag har tidigare tagit för givet att det varit den kritiken som fått Hermerén och utredningen att så nogsamt skilja på begrepp och kriterier, men nu förstår jag inte alls vilken position Hermerén intar. Som om det inte vore nog med att han inför ett nytt begrepp om realdefinitioner, så inför han också helt nya och oförklarade begrepp om precisering och operationalisering.

4. Normer för saklighet

Den klassiska begreppsanalysen betonade alltid värdet av sakliga diskussioner. En av de saker man ständigt varnade för var övertalningsdefinitioner. Även om man ibland medgav att det kanske var omöjligt att helt göra sig av med övertalningsdefinitionerna, så gavs alltid intrycket att filosofer inte skulle befatta sig med dem. Denna gamla regel har emellertid inte Hermerén följt, och han kunde inte heller ha följt den utan att lämna utredningen.

Låt mig för argumenteringens skull citera ännu en bit av Föllesdal:

Mange ord har sterke følelemæssige overtoner . . .

Siden slike ord vekker så sterke følelser i oss, blir det viktig hvordan de defineres. Ulempen ved mange av disse ordene er imidlertid at de er vage og gir fritt spillerom for mange definisjoner.

Når et ord har begge disse to karaktertrekkene, har sterke følelemessige overtoner og er vage, fører de lett till det som er blitt kalt *overtalelsedefinisjoner* ("persuasive definitions") . . .

En overtalelsedefinisjon er en definisjon av et ord som er sterkt følelemessig ladet og hvor man i definisjonen forandrer ordets rent beskrivende betydning.

Forandringen i den beskrivende betydning består gjerne i at betydningen göres mer precis enn tidligere, men fortsatt ligger innenfor den opprinnelige vage betydning av ordet (s 157—58).

Med tanke på den oerhörda känsloladdning som ordet "död" har, och med tanke på den vaghet och porositet det också har, behöver man bara läsa igenom ovanstående för att inse att utredningen omöjligt kunde ge annat än en övertalningsdefinition. Av Hermerén

kunde man kanske kunnat kräva att han klargjort detta faktum. Men i stället har han hela tiden eftertryckligt ställt upp på den officiella linjen att det nya dödsbegreppet enbart är ett resultat av en empirisk upptäckt (att hjärta och lungor kan fungera trots att hjärnan för alltid slutat att fungera) och en kliniskt ren begreppsanalys.

Arne Naess avslutade sin klassiker *Empirisk semantik* med att ställa upp sex "huvudnormer för saklig debatt". Den tredje normen kallade han "tendentiös mångtydighet"; han ansåg att man i sakliga diskussioner inte borde använda begrepp som det är sannolikt att mottagaren tolkar på ett annat sätt än avsändaren. Den analys jag ovan gjort av utredningens två fundamentala semantiska begrepp, "grundläggande definition" och "precisering" leder obönhörligen till slutsatsen att båda begreppen använts på ett tendentiöst mångtydigt sätt, och att Hermerén följaktligen brutit mot den refererade normen. Den empiriska upptäckt som utredningen utgått från betvivlas av få och definitivt inte av mig, men att resten varit fråga om saklig begreppsanalys i den mening denna i årtionden lärts ut vid svenska filosofiinstitutioner, det kan jag omöjligt tro på.

5. Kriterier

Utredningens tredje steg var att föreslå döds-kriterier. Den skiljer härvid på *direkta* och *indirekta* kriterier, hjärnrelaterade kriterier sägs vara direkta och hjärtrelaterade indirekta. Även här tycker jag det luktar övertalningsdefinition lång väg.

Det direkta uppfattas vanligen som bra och det indirekta som mindre bra. Termerna är värdeladdade. Och utredningen använder dem på ett speciellt sätt. För lekmannen är det — tvärtemot utredningens språkbruk — de *hjärtrelaterade* kriterierna som är de *direkta* kriterierna. Det är de kriterier han/hon direkt kan använda sig av för att fastställa döden. Men kan fråga sig varför utredningen inte helt undvek de värdeladdade termerna direkt och indirekt och i stället enbart talade om hjärn- respektive hjärtrelaterade kriterier. Frågan förutsätter förstås att utredningen verkligen ansträngde sig för att undvika övertalningsdefinitioner. Utredningens ordanvändning gynnar ju förespråkarna för det nya dödsbegreppet.

Även om utredningen av någon anledning hade behövt termer som var vidare än termerna hjärt- och hjärnrelaterade kriterier så hade man inte behövt ta till distinktionen mellan direkta och indirekta kri-

terier. Man kunde skiljt på kriterier som är (i) både nödvändiga och tillräckliga villkor, och (ii) enbart tillräckliga villkor för att döden skall ha inträtt. I fall (ii) kan döden ha inträtt utan att kriteriet är uppfyllt, men är kriteriet uppfyllt måste döden ha inträtt.

Med tanke på just Hermeréns medverkan är det mycket förvånande att denna distinktion som brukar draggas på logik- och semantikkurser inte införs. I stället använder utredningen begreppet kriterier som om detta enbart kunde referera till villkor som är både nödvändiga och tillräckliga (i). Och det fyller en argumentationsteknisk funktion. Härigenom slipper man från att fälla följande sanna påstående: Hjärtrelaterade dödsriterier ger fortfarande tillräckliga villkor (ii) för dödens inträde.

Frågan huruvida vi skall nöja oss med dödsriterier som är enbart tillräckliga villkor (hjärtriterier) eller om vi skall ha kriterier som är både nödvändiga och tillräckliga (hjärnriterier) är en fråga som inte kan besvaras med rent semantiska överväganden. Utredningen ger felaktigt sken av att alla kriterier måste ange både nödvändiga och tillräckliga villkor. Och det är allvarligt, ty härigenom lyckas utredningen trola bort respiratorer och transplantationer från begreppsanalysen. Det har för många, inklusive mig själv, varit förbluffande att höra Hermerén energiskt försvara åsikten att utredningens diskussioner helt skulle kunna losskopplas från diskussionerna om transplantationskirurgin. Lite begreppsanalys av begreppet "kriterium" skulle här faktiskt ha kunnat ta Hermerén ur hans villfarelse.

6. Begreppsanalysen och döden

För tio år sedan publicerade jag en uppsats med den retoriska titeln "Är begreppsanalys filosofi?" (*Häften för Kritiska Studier* 3/1978). Helge Malmgren ställde upp till begreppsanalysens försvar (FT 2/80), men hans argument övertygade mig inte (FT 2/80; hela debatten finns samlad i kompendiet *Marxism och begreppsanalys*, Inst f filosofi i Gbg 1979). Då kritiserade jag begreppsanalysen genom att specificera olika former och kritisera dem var för sig utifrån de givna abstrakta specificeringarna, och jag tycker fortfarande att den kritiken håller. Nu har jag synat vad en internationellt välrenommerad begreppsanalytiker gjort i en viktig och mycket omdebatterad offentlig utredning som fått begreppsanalytiska direktiv. I ett fall drabbar min kritik endast Hermerén som filosof inte den be-

greppsanalytiska traditionen. Jag avser nu det filosofiskt uppseendeväckande förhållandet att utredningen inte skilde nödvändiga och tillräckliga villkor från villkor som är enbart tillräckliga. Men det faktum att Hermerén varken lyckats använda de klassiska begreppsanalytiska verktygen eller lyckats leva upp till de klassiska normerna för saklighet, tror jag mindre beror på person än på brister i verktygen och normerna själva.

Med den här artikeln vill jag i första hand påstå att när begreppsanalysen tog sig an döden så dog begreppsanalysen, och att svensk filosofi skulle må bra av att erkänna detta faktum. Men det finns all anledning att också fundera över på vilket sätt utredningens ålderdomliga begreppsanalytiska attityd styrde debatten. Jag vet att många personer som hört och/eller läst Hermeréns utläggningar om dödsbegreppet spontant fått åsikten att något i hans framställning måste vara fel. För den som tror och alltid har trott på "hjärtöd" är det naturligtvis märkligt att i en föreläsning höra en framstående filosof hävda att det nya dödsbegreppet på något sätt redan varit inbakat i det gamla vardagsbegreppet. Experttanken blir här driven till sin spets. Folk förstår inte längre ens de begrepp de själva använder. Min kritik leder till den diametralt motsatta slutsatsen. I det här fallet är det den förment experten som inte begripit sig på språket.

De som vill identifiera "död" och "hjärtöd" har naturligtvis all anledning att kritisera utredningen. Personligen har jag inte något emot en hjärnrelaterad dödsdefinition, men trots detta fick utredningen också för mig vissa i sak negativa konsekvenser. Uppfattningen att utredningen gjort en felfri och klassiskt ren begreppsanalys, fick som konsekvens att de för mig och många andra verkligt viktiga frågorna sköts i bakgrunden. Det gäller två stora frågor. För det första frågan om *vem* som skall få *avgöra* att jag är död; detta inbegriper naturligtvis frågan vilka kriterier (nödvändiga och tillräckliga, eller enbart tillräckliga) som skall användas. Och för det andra frågan om *vem* som skall *ha makten* över min och andras "hjärndöda" kroppar. Är det staten, läkarna eller vi medborgare själva? Den debatt om detta som till slut ändå växte fram, växte fram *trots*, inte tack vare utredningen.

Måhända klappar begreppsanalysens hjärta ännu av sanningslidelse och strävan efter klarhet, men dess själ är död. Begreppsanalysen lider sedan länge av total hjärninfarkt. Stäng av respiratorn, Hermerén! □

Göran Hermerén

Döden och definitionerna

Mitt svar till Mats Furberg i *Filosofisk tidskrift* 87/3 har givit upphov till några invändningar, som jag skall kommentera kortfattat i detta inlägg. Jag instämmer till att börja med i både inledning och slutkläm i Ingmar Perssons artikel i detta nummer: den allmänna debatt som följde på betänkandet *Dödsbegreppet* (SOU 1984:79) var av primitiv karaktär, och frågan om livets kvalitet måste nu lyftas fram.

Jag håller också — som jag skrev redan i svaret till Furberg — med om att utredningens förslag till definition på många punkter är oklart. Men jag anser (då liksom nu) att det är kriterierna som i praktiken är viktiga. Om de är uppfyllda, dödförklaras patienterna, annars inte.

1. Irreversibel koma som dödsdefinition

Perssons eget förslag till dödsdefinition är att en person som är kroniskt medvetlös är död. Om detta förslag säger han själv två saker som inte är lätta att förena: dels att denna idé ”avviker så radikalt ifrån gängse synsätt att den måste hamras in åtskilliga gånger innan den kan vinna något som helst gehör i vidare kretsar”, dels att den ger ”en ’trogen beskrivning av vardagens dödsbegrepp’— eller, rättare sagt, av ett av dessa dödsbegrepp”.

Jag instämmer i den grundläggande distinktionen mellan personens död och kroppens död. Jag är också tilltalad av den enkelhet som Perssons förslag har. Ändå har jag vissa betänkligheter. Likheten mellan Perssons och utredningens förslag är att de som är döda enligt utredningens kriterier också är döda enligt Perssons. Men skillnaden är att det omvända gäller inte; de som är döda enligt Perssons förslag är inte döda enligt utredningens kriterier.

Betänkligheterna hänger ihop med risken för att människor med rester av psykiska funktioner så småningom kan komma att dödförklaras. Detta förefaller dock enligt Persson ”vara en hysterisk farhåga”. Den

som följt debatten om eutanasi, och många handikappades rädsla för att rätten att dö med aktiv hjälp stegvis kan omvandlas till en plikt att dö för att inte bli en belastning för anhöriga och samhälle, är väl knappast beredd att utan vidare instämma i detta.

Man kan tycka att denna rädsla är grundlös, och jag delar den inte själv. Men det är ett faktum att den förekommer — det finns belagt i tidningsartiklar, riksdagsdebatter och uttalanden från företrädare för de handikappades organisationer. Man kan naturligtvis försöka påverka dessa attityder på olika sätt. Detta är emellertid ett arbete på, tror jag, lång sikt.

Ur saklig synpunkt är det kanske irrelevant att säga att ett förslag av den typ som Ingmar Persson förespråkar förmodligen hade stött på så stort politiskt motstånd att det aldrig hade kunnat genomföras, vilket hade lett till att status quo hade permanentats. Men utredningens uppdrag var att försöka komma fram till ett praktiskt genomförbart förslag. Och var status quo — dvs läget före 1 januari 1988 — bättre än det förslag som riksdagen nu beslutat om? Både Ingmar Persson och Ingvar Johansson tycks ju godta hjärnrelaterade dödsriterier.

Vår kunskap om hjärnan är för närvarande inte så uttömmande att vi med precision kan inringa de hjärnregioner som bildar underlag för mentala tillstånd. Detta medger också Persson. Han anser då att vi i väntan på att denna detaljerade kunskap om hjärnan skall erhållas — för att vara på den säkra sidan — kan begagna hjärnans totala död som ett nödvändigt och tillräckligt empiriskt-kliniskt kriterium på personers död. Motiveringen blir då en annan än den som ges i utredningen, men i praktiken blir ju i så fall skillnaden mellan utredningens och Perssons förslag obetydlig, för att inte säga mikroskopisk.

Han skisserar emellertid ett annat alternativ, som innebär att man brukar aktivitetsbortfallet i vissa regioner i hjärnan "som ett kliniskt dödsriterium, fast det finns en liten risk att vi dödförklarar personer som lever". Jag tror dock denna strategi skulle vara förödande för förtroendet för sjukvården.

2. Realdefinitionernas status

Ingvar Johansson finner det "märkligt" och "ett besvärande faktum" för svensk filosofi att Mats Furberg och jag godtar realdefinitioner, och att detta har skett "utan någon egentlig diskussion". Jag tror att varken Mats eller jag tilltror oss en sådan betydelse att vi måste offentligt tala

om var gång vi kommer att ompröva några av de åsikter vi fått lära oss som studenter.

Ingvar Johansson frågar vidare: "I hur många av de läroböcker i semantik som idag används på gymnasier och universitet utelämnas helt enkelt realdefinitioner eller betraktas de fortfarande som meningslös metafysik?" Jag måste dock ha rätt att tänka och skriva annat än det som står i läroböcker i semantik, och den rätten vet jag (från våra diskussioner) att Ingvar inte heller vill förmena mig.

De åsikter jag framför i mitt svar till Mats Furberg ligger i själva verket, tror jag, ganska nära de åsikter om realdefinitioner och "natural kinds" som Ingvar Johansson själv i olika sammanhang gjort sig till talesman för. Hans kritik kan därför förefalla lite förbluffande. Jag förstår inte heller idén om en konsensuskonferens — varför måste alla nordiska filosofer tycka lika om definitioner?

Viktigare än detta skämtsamma grepp är naturligtvis det mer seriösa påståendet att det jag kallar realdefinitioner inte är realdefinitioner av det klassiska slaget. På två punkter anser han att jag avviker från den klassiska läran om realdefinitioner. Det vore orimligt att här på mindre än en sida försöka utveckla någon teori om dessa definitioners natur, men jag vill i alla fall kommentera de punkter Ingvar Johansson tar upp.

Den första punkten är denna. Johansson skriver att "de klassiska realdefinitionerna ansågs man få kunskap om med hjälp av förnuftet, men utredningens får man kunskap om med hjälp av observationer".

Jag anser dock att den motsättning som här skisseras mellan förnuft och observationer är ohållbar; rena observationer finns inte — observationer är teoriimpregnerade. Detta ligger i linje med bl a den välkända kritiken av positivisternas distinktion mellan observationstermer och teoretiska termer. Också detta är en åsikt som Ingvar Johansson inte gärna kan vara främmande för. När nya realdefinitioner föreslås, bygger de rimligtvis på kunskaper som förhoppningsvis erhållits med hjälp av både förnuft och observationer. Jag erkänner gärna att sådana nya definitioner kan ändra på extensionen hos det definierade begreppet, liksom att ett abstrakt begrepp oftast tillåter mer än en konkretisering.

Också i ett annat avseende anser Ingvar Johansson att mina åsikter om realdefinitioner skiljer sig från de klassiska: "Enligt den klassiska uppfattningen måste realdefinitionen komma före de empiriska undersökningarna, men hos Hermerén förhåller det sig tvärtom". Oavsett vad det står i utredningen, som ju ingalunda är tänkt att vara någon

handbok i definitionsteori, är min åsikt i denna fråga ungefär följande.

Frågan om "före" eller "efter" är väl här lika fruktbar som frågan om vad som kommer först: hönan eller ägget. Det sker med andra ord här snarare en växelverkan mellan empiriska undersökningar och modifiering av realdefinitioner. Vid undersökning 1 används realdefinitionen R, i ljuset av denna och andra undersökningar revideras kanske R till R', R' används sedan i nya undersökningar som kan leda till ytterligare revisioner osv. Ingen realdefinition är immun mot revision.

Jag välkomnar emellertid i själva verket Ingvar Johanssons debatt om definitionsteoretiska frågor. Dessa har, som han själv skriver, inte så mycket med hjärnrelaterade döds-kriterier och dödsbegreppet att göra utan har ett mer generellt intresse och anknyter till hans tidigare debatt i denna tidskrift med Helge Malmgren om begreppsanalysens natur.

3. Tre teser

Några centrala frågor i denna debatt kan lyftas fram genom att betrakta följande teser:

(Tes 1) Vid val mellan olika tänkbara definitioner av ett begrepp är det rimligt att beakta dessa definitioners konsekvenser, och ställningstagandet till dessa konsekvenser är ibland — och bör vara det — normativt.

(Tes 2) Realdefinitioner kan och bör revideras i ljuset av nya vetenskapliga upptäckter; ingen realdefinition är immun mot revisioner.

Medan den första av dessa teser betonar det normativa inslaget i begrepps-bildning, framhäver den andra det empiriska inslaget. Båda dessa teser är naturligtvis oförenliga med

(Tes 3) Det finns inga realdefinitioner — och om det fanns några, vore de inte reviderbara.

Det senare är en tes som varit varmt omhulad i definitionsteoretisk litteratur, inte minst på svensk botten, som Ingvar Johansson också med rätta påpekar.

Vad jag gjorde i mitt svar till Mats Furberg var att i anslutning till en tradition som representeras av filosofer som Quine, Putnam, Goodman och Margolis utgå från de båda första teserna. Dessa filosofer har ju på olika sätt problematiserat distinktionen mellan analytiska och syntetiska satser.

Finner man denna distinktion oklar, kan man inte gärna ansluta sig till tes 3 utan måste närma sig de två första teserna, vilket var vad jag

också gjorde. Såvitt jag kan förstå ligger mina och Ingvar Johanssons åsikter i sak på denna punkt ganska nära varandra. Jag kan knappast lastas för att de åsikter om realdefinitioner jag så småningom kommit att omfatta inte slagit igenom i den elementära kurslitteratur i semantik som allmänt används i Sverige. Ingvar Johansson är självfallet välkommen att skriva en lärobok om begreppsbildning — en sådan skulle utan tvekan fylla ett stor behov.

Om det jag sagt om realdefinitioner är oförenligt med den definitionsteoretiska ortodoxin, följer inte omedelbart att mina åsikter är ohållbara, även om det kanske är sannolikt. Utredningen om dödsbegreppet är vidare ingen filosofisk avhandling, utan vänder sig till en bred publik; och den är knappast platsen att diskutera de svåra frågor om mening, referens och sanning som under senare år sysselsatt filosofer som Davidson, Dummett, Quine, Putnam och andra.

Alltså: jag har inte påstått att man genom en "ren semantisk analys" (vad nu det skall vara) kan komma fram till den definition och de kriterier som utredningen på sin tid föreslog. Det förhåller sig snarare tvärtom. I enlighet med teserna 1 och 2 har vetenskapliga landvinningar i kombination med etiska överväganden här spelat en viktig roll, något som jag ju också uttryckligen framhöll i mitt svar till Mats Furberg.

4. Direkta och indirekta kriterier

Först några ord om distinktionen mellan tillräckliga och nödvändiga villkor. Jag är naturligtvis, som Ingvar Johansson misstänker, väl förtrogen med denna distinktion. Han påstår emellertid att (i) distinktionen mellan tillräckliga och nödvändiga villkor inte används i utredningen, (ii) att man i utredningen inte vill säga att hjärtrelaterade döds-kriterier ger tillräckliga villkor för dödens inträde, och (iii) att det senare beror på det förra. Samtliga dessa påståenden är falska.

För det första används denna distinktion i utredningen t ex på sid 159. För det andra sägs just där det som Ingvar påstår att utredningen inte vill säga; jag citerar: "Dessa döds-kriterier, varaktigt hjärt- och andningsstillestånd, utgör alltså indirekta kriterier på att hjärnans samtliga funktioner för alltid har fallit bort. Kriterierna är alltid *tillräckliga* för att hjärnans totala och oåterkalleliga funktionsbortfall skall kunna fastslås. De är emellertid *inte* också *nödvändiga* . . ." (kursiverat i utredningen). Därmed faller det tredje påståendet. Om jag har brutit mot Naess normer för saklig debatt, så är jag inte ensam om detta!

Ingvar Johansson tar också upp terminologin "direkta" och "indirekta" kriterier, som han menar är värdeladdad. Jag tycker emellertid det är långsökt att påstå att dessa termer är värdeladdade. Jag har ingenting emot uttrycken "hjärn-" respektive "hjärtrelaterade" kriterier och har också själv använt dem när jag i olika sammanhang skrivit om dessa frågor. Terminologin "direkta" och "indirekta" kriterier är alltså inte viktig för mig.

Anledningen till terminologin direkt/indirekt i detta sammanhang kan kort beskrivas på följande sätt. Varaktigt hjärt- och andningsstillstånd utgör ett indirekt kriterium i den meningen att det är ett säkert tecken på (tillräcklig betingelse för) att hjärnans samtliga funktioner totalt och oåterkalleligt har fallit bort. När man med tekniska hjälpmedel på artificiell väg håller igång andningen kan man emellertid inte lyssna på hjärtat eller kontrollera andningen — då måste man direkt ta reda på om hjärnan fungerar genom kliniska neurologiska undersökningar eller genom cerebral angiografi (kontraströntgen). Man kan inte gå omvägen via hjärtat.

Utredningen är inte ensam om detta språkbruk. I en dansk utredning om transplantation av hjärta, lunga, bukspottkörtel och lever (Sundhedsstyrelsen, 1985, spec kap 3) sägs att det egentligen — med tanke på samspelet mellan hjärtats, hjärnans och lungornas funktioner — är korrekt att betrakta det hjärterelaterade dödsriteriet som ett "indirekte hjernerelateret dödsriterium" (sid 23).

5. Transplantationer och dödsriterier

Avslutningsvis tar Ingvar Johansson upp frågan om sambandet mellan utredningens förslag och transplantationskirurgins utveckling, och han påstår att jag förnekat att något sådant samband föreligger, vilket inte är sant.

Vad jag sagt — och skrivit — om detta är, kort uttryckt, två saker: för det första att man mycket väl kan godta hjärnrelaterade dödsriterier och samtidigt förespråka att man bör strypa resurserna till transplantationsverksamheten i landet utan att göra sig skyldig till några logiska motsägelser — i den meningen står utredningens förslag på egna ben; och för det andra att hjärnrelaterade dödsriterier självfallet kommer att underlätta viss typ av transplantationsverksamhet.

Det senare sägs också i klartext i utredningen (sid 288). Tillämpas hjärterelaterade dödsriterier är det inte möjligt att använda hjärta och

lungor från svenska givare för transplantation. Detta samband har alltså varken utredningen eller jag förnekat — vilket en del debattörer och remissinstanser påstått.

En statlig utredning är bunden av sina direktiv — och det framgick entydigt av direktiven att översyn av reglerna för transplantationsverksamheten föll utanför vår utrednings uppdrag.

6. Etik och makt

Vem skall få avgöra att jag är död? frågar Ingvar Johansson. Svaret är enkelt: läkare. Har dödsfallet skett på intensivvårdsavdelning, så blir det den ansvarige intensivvårdsläkaren. Jag kan inte se att utredningens förslag och den nya lagen har medfört några förändringar på denna punkt.

Jag håller givetvis med om att frågan vem som skall ha makten över den döda kroppen, och vad man skall ha rätt att göra med den, är en verkligt viktig fråga, som utredningens förslag aktualiserat. Denna liksom en rad andra frågor om samtyckesregler vid organdonation, regler för omhändertagande av avlidna, principer för när obduktion får och bör göras, är nu föremål för en ny statlig utredning, Transplantationsutredningen, som det säkert finns anledning att återkomma till längre fram.

Jag vill bara understryka att man mycket väl kan godta de kriterier för dödens inträde, som riksdagen nu beslutat om, och samtidigt värna om akningen för den döde och även kräva att skyddet för den avlidnes kropp stärks.

På grund av postverkets långsamhet fick jag ta del av dessa debattinlägg väldigt sent, och jag har bara haft två dagar på mig att skriva denna kommentar. Torbjörn Tännsjös artikel har jag inte berört — men den har å andra sidan Ingmar Persson tagit upp på ett bra sätt. Alla dessa tre artiklar aktualiserar frågor som kräver mycket större utrymme än några sidor i Filosofisk tidskrift.

Till slut: även om Ingvar Johanssons kritik på varje punkt varit helt berättigad, och alltså *en* analys av *ett* begrepp hade varit felaktig, följer självfallet inte därav att begreppsanalysens orimlighet eller ofruktbarhet har demonstrerats. Sedan Sokrates dagar har begreppsanalys i en eller annan form varit ett stående och viktigt inslag i filosofin. Det tror jag den kommer att fortsätta att vara. Därmed har jag inte sagt att jag anser att filosofi är identisk med begreppsanalys. □

Hans Ingvar Roth

Det ograderbara människovärdet

Ingemar Hedenius hävdar i uppsatsen "Om människovärde" (i sin bok med samma namn) att talet om människors lika värde betyder att människor har samma rättigheter till liv, frihet och lycka, dvs att de besitter samma rättigheter till en människovärdig tillvaro. Ingemar Persson menar i sin artikel "Människovärde" (FT 1986:1) att Hedenius tolkning av principen om människors lika värde är oklar i två avseenden. Talet om fundamentala, "naturliga" rättigheter är svårbegripligt och det är obestämt hur man skall förstå påståendet att människor har samma rättigheter om Hedenius menar att människor har olika (nytt-) värden. Persson vill i stället ge vad han kallar en mer handfast tolkning av "människovärde" i termer av empiriskt kontrollerbara förhållanden som kapaciteter att tillfredsställa egna och andras attityder. Eftersom människor uppenbarligen har olika förmågor i nämnda avseenden besitter de enligt Persson olika människovärden.

Jag tror att Perssons kritik av Hedenius går att nedtona om vissa förtydliganden görs. Man kan rimligen tolka Hedenius som att han underförstår att vissa "grundläggande" behov eller attityder hos människan ligger till grund för att tillskriva henne rättigheter. Frågan är på vilket sätt dessa behov eller attityder skall avgränsas. Hedenius lämnar inga direkta ledtrådar i sin uppsats till hur han tänker sig att denna fråga skall besvaras.

Men Persson lämnar heller inget svar på hur han avgränsar de attityder som skall tillfredsställas hos människor. Det kan ju knappast vara förmågan att tillfredsställa alla slags attityder som konstituerar en persons människovärde. Perssons tolkning av människovärdesbegreppet är på den här punkten lika oklar som Hedenius tolkning.

Låt oss antaga att vi efter någon argumentation har stannat för något förslag på mänskliga rättigheter exempelvis rätten att uppleva ett lyckligt liv. Personer som har ett behov av att uppleva ett lyckligt liv besitter vissa rättigheter givet ovanstående rättighetsantagande. Är det fråga

om samma ograderbara rättigheter? Har inte personerna skilda rättigheter och alltså skilda människovärden beroende på om de har lyckobehoven i olika utsträckning? Problemet är att det är oklart vad det är som de antas besitta i olika utsträckning. Följande tolkningar tycks vara möjliga: personerna har olika kapaciteter att uppleva lycka eller deras lyckobehov dominerar i olika grader över andra behov. Att personerna har behov av att uppleva ett lyckligt liv är emellertid ej något graderbart. Antingen föreligger behoven eller så lyser de med sin frånvaro. Det är dessa förhållanden som synbarligen ligger till grund för om personerna skall eller inte skall tillskrivas rätten att få uppleva ett lyckligt liv.

Om vi antar att det är svårt att avgöra om en person har ett behov på grund av att själva behovsbegreppet är vagt, så gäller inte frågan vilken bestämd grad av rättigheter eller människovärde personen besitter. Frågan gäller snarare om han har eller inte har rättigheterna-människovärdet.

Människor kan antagas ha samma ograderbara människovärde eller rättigheter i den meningen att de alla besitter de behov som ligger till grund för att tillskriva dem exempelvis rätten till ett lyckligt liv. Denna tolkning av principen om människors lika värde, vilken utgår ifrån Hedenius identifikation av människovärde med rättigheter, behöver bara förutsätta empiriska begrepp och kan således uppfylla Perssons krav på att vara en "handfast" tolkning. Tolkningen har vidare den fördelen att den ej stipulerar ett språkbruk som kommer i strid med de vanligaste användningarna av termen "människovärde" i gängse moralläror. Ordet "människovärde" används nämligen där ofta på ett sätt som utesluter att vi kan tala om graderbara människovärden. □

Notiser

Åke Sandler disputerar i vår i praktisk filosofi på en fenomenologisk avhandling med titeln *En tro — en livsvärld*, Göteborgs universitet, 1988.

Den utmärkta danska översikten *Vår tids filosofi*, redigerad av Poul Lübcke, har nu kommit ut i svensk översättning, Forum 1987. Den danska upplagan kom år 1982, i två volymer. Den svenska är något reviderad och samlad i en volym på över 800 sidor.

Bengt Molander har utgivit en forskningsrapport med titeln *Räkna rätt och tänka fritt*, Filosofiska institutionen, Uppsala universitet, 1988.

AMARTYA SEN, *Kollektiva beslut och social välfärd*. Översättning av Margareta Sjöberg och granskning av Kaj Børge Hansen. Thales, Stockholm 1988. ISBN 91-87172-17-8. 246 s. Pris vid beställning från förlaget kr 198:— + porto.

Boken behandlar frågan hur människors olika önskemål kan och inte kan vägas samman till ett socialt beslut. Arbetet kom ut första gången 1970 under titeln *Collective Choice and Social Welfare*. Det har redan blivit en klassiker i gruppbeslutsteori, vilket bl a beror på den goda översikt den ger av ämnet och det lätt-tillgängliga framställningssättet. Boken är relevant för *filosofi*, inte minst *politisk filosofi*, för *ekonomi*, *statskunskap* och *sociologi* — ämnen som på ett avgörande sätt påverkats under de senaste decennierna av resultat i gruppbeslutsteori. Den svenska utgåvan utgör den första samlade presentationen på vårt språk av gruppbeslutsteori.

Författaren, Amartya Sen, är professor vid Harvarduniversitetet och känd både som nationalekonom och filosof. Han har skrivit ett nytt förord till den svenska översättningen.

Bokförlaget Thales har till syfte att utge filosofisk litteratur. Adress Box 50034, 104 05 Stockholm.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*:

Anna-Karin Malmström har doktorerat i praktisk filosofi i Uppsala, *Ingmar Persson* är forskarasistent i praktisk filosofi i Lund, *Ingvar Johansson* är docent i vetenskapsteori i Umeå, *Göran Hermerén* är professor i praktisk filosofi i Lund och *Hans Ingvar Roth* är doktorand i praktisk filosofi i Uppsala.

Manuskript till Filosofisk tidskrift

- sändes till redaktören, Lars Bergström, Stora Ängby allé 24, 161 54 Bromma
- skall vara försedda med namn och adress
- skall som regel vara skrivna på svenska, men bidrag på norska och danska accepteras också
- skall vara maskinskrivna på A4-papper med skrift endast på arkets ena sida
- bör ej innehålla mer än 1 500 nedslag per sida och med bred vänstermarginal (räkna med 50 nedslag/rad och med 30 rader/sida = 1 500 nedslag)
- noter och litteraturhänvisningar inarbetas i texten
- särskild litteraturförteckning upprättas i alfabetisk ordning och placeras sist i manus
- för icke beställt material ansvaras ej

Korrektur

- läses i regel endast av redaktören
- ändringar mot manuskript bekostas icke av förlaget; författaren debiteras kostnad för sådana ändringar

Honorar

- införda bidrag honoreras ej för närvarande.

Särtryck

- I stället för särtryck erhåller artikelförfattaren, gratis, 10 fullständiga exemplar av det nummer av tidskriften i vilket bidraget varit infört

Tidigare årgångar av *Filosofisk tidskrift* kan köpas direkt från förlaget. Adressen är Box 50034, 104 05 Stockholm.

För årg 1/1980—6/1985 är priset 25 kr/årg, lösa ex 10 kr.

För årg 7/1986 är priset 80 kr/årg, lösa ex 25 kr.

För årg 8/1987 är priset 100 kr/årg, lösa ex 30 kr.

Porto tillkommer.

BOKFÖRLAGET THALES

ISSN 0348-7482